

PUTNI ZAPISI JEROMONAHA ATANASIJA JEVTIĆA

Na putu ka Jadovnom: kroz Jasenovac, Baniju i Kordun

O Jadovnu je i misliti bolno! Ono i imenom svojim kazuje mnogo. Jadovno - jad i jadikovka naša, kao i Kosovo, nezaceljena rana naša. Jadovno je i neizmerna tuga i večita opomena. U oku navire suza, u duši trepti bol, a iz srca se ipak izvija tužno radosna pesma, vekovni hrišćanski tropar: "Mučenici Tvoji, Gospode, u stradanju svome vence dobiše". Tvoji i naši Mučenici, Gospode, sa zajedničkog nam puta - puta Bogočoveka.

Tri događaja u tri uzastopna dana /21-23. septembra 83./ zvali su nas u naše zapadne krajeve. To su: proslava 20-godišnjice crkve u Glini /na hramovnu slavu Malu Gospojinu/, seminar Gornjokarlovačkog sveštenstva u Plaškom, i postavljanje spomen - ploče na Jadovnu.

Sa studentima smo pošli kolima iz Beograda, negde oko podne uoči Gospojine. Put nas je vodio kroz Srem i Slavoniju, uz reku Savu do Gradiške i Jasenovca.

U velikomučeničkom **Jasenovcu** prošli smo pokraj svetih i svetlih grobova pevajući tropar svetih Mučenika. Prošli smo i pokraj novopodignute pravoslavne crkve u Jasenovcu, sagrađene namesto ranije porušene od ustaša /sve je već gotovo za osvećenje ove crkve, i ono je bilo najavljeno, ali se nekim čudnim načinom odlaže/.

Iz Jasenovca smo prešli u Bosnu, preko Save i Une. Na spoju ovih naših dveju reka zastali smo da oslušnemo šum valova, vodenih i vremenih. U sećanje nam dođoše stihovi Ivana Gorana Kovačića /iz pesme "Leševi putuju"/:

"Leševi plove, njišu se i plove,
zeleni, modri, teški, naduveni:
krupnjaju, rastu kao da se tove ;
i onda stanu, tiho okupljeni kraj obale crne".

Nisu to bili ipak samo leševi. Bila su to pre mučenička, hristolika tela, svete mošti pravednika, poput onih Sevastijskih Mučenika bačenih u jezero, ili poput tela novomučenika Đakona Avakuma, nabijeno najpre na kolac a onda sa drugima bačeno u Dunav. Jer, po rečima pesnika, ova je zemlja ionako navikla "da kosti često premeće u mošti", pa zašto da to svojstvo nemaju i reke koje kroz nju teku.

Prešli smo potom u Bosansku Dubicu i uputili se na konak u manastir Moštanicu. Kad smo već krenuli na pokloništvo Novomučenicima, dobro je ići po redu i početi od Moštanice, prvog manastira svetog Novomučenika Avakuma Đaka.

Moštanica je u pitomom Podkozarju, a sa mnogostradalne Kozare najbrojniji su mučenici i paćenici koji su "popunjavali" susedne logore smrti - Jasenovac i Staru Gradišku. No ne samo njih, jer ih je bilo iz ovih krajeva koji su stizali i do Jadovna, na koje smo se mi sada uputili kao hadžije i poklonici.

U Moštanici smo odslužili bdenije i prenoćili, pa rano ujutro krenuli ka Glini, da bismo na vreme stigli za prazničnu Službu Rođenja Bogomajke u njenom hramu. Put nas je vodio preko Dubice, pa uz Unu do Kostajnice. Dubica već spada u južnu Baniju, a sa njom počinju stratišta našeg naroda u Gornjoj Krajini iz ovog poslednjeg rata. /U Dubici je jedno vreme bio ustaški logor, a krajem avgusta 41. ubijeni su ovde brojni Srbi, njih oko 200, od kojih su neki prethodno bili zatvoreni u crkvu Svete Trojice, pa i poklani; crkva je zatim porušena, nažalost po želji mesnog župnika Ivana Benka; obnovljena je tek 1971. - I u Kostajnici je takođe porušena velika srpska crkva, njene tri kapele i srpsko groblje/.

Put kroz Baniju, preko Petrinje do Gline, podseća na pitomu Šumadiju, samo što je Banija po stradanjima veća i slavnija. Žalimo što nismo mogli da svratimo u manastir Sv. Teodora Komogovinskog novomučenika koji povezuje Bosnu i Baniju i mučeništvo ranijih vekova sa ovim novim našega veka. /Inače, selo Komogovina u ovom ratu tri puta je spaljivano i polovina njegovih žitelja je pobijena. A i u nedalekom odavde selu Grabovcu, kod Petrinje, ustaše su pobile 24. i 25. jula 41. preko 1.200 Srba/.

U Glinu smo stigli preko Prekopa, mesta gde su u tri jame bačeni mnogi od ustaša poklani u staroj Glinskoj crkvi srpski Mučenici, njih hiljadu i dvesta, ili još i više.

U novu Glinsku crkvu, današnjeg slavljenika, stigli smo na čitav sat pre Službe Božje /koju će služiti vladika Gornjokarlovački Simeon/, te smo imali vremena da bolje razgledamo i upoznamo njene svetinje. I ranije smo sa studentima bili u njoj, ali na kraće vreme, u prolazu dalje.

Sadašnji hram podignut je pre 20 godina /1963./ i osvećen na današnji hramovni praznik. Glavni trudbenik na njegovom podizanju bio je pobožni narod Banije i Korduna, na čelu sa trudoljubivim protom Nikolom Diklićem, iz susedne Like, i neumornim vladikom Gornjokarlovačkim Simeonom. I pored raznovrsnih nevolja i smetnji /teško dobijena dozvola za gradnju, smetnje u nabavci građevinskog materijala, noćno rušenje od nepoznatih onoga što se preko dana ozida/, crkva je ipak blagovremeno podignuta. Na žalost, nije dozvoljeno da se podigne na istom mestu gde je bila stara crkva u kojoj su poklani nevini Glinski Mučenici, nego na oko 150 metara dalje /na crkvenom ekonomskom dvorištu/.

Na mestu pak gde je bila stara crkva, u samom centru Gline, danas stoji "spomen - dom" kulture i rasonode, sa jednim bazenom ispred i spomen - pločom /prema ulici/, na kojoj piše ovo svedočanstvo za pamćenje: "Istina je naša krvlju zapisana. Bila je nekad na ovom mjestu pravoslavna crkva, a 30. jula godine 1941. oko 1200 nevinih ljudi našlo je u njoj smrt pod oštricom ustaškog noža. Protiv zla i zločina ustao je

narod Banije i pošao teškim ali svijetlim stazama NOB. Danas na ovom mjestu stoji spomen - dom žrtvama fašizma, a podignut je godine 1969. jedinstvenom akcijom i bratskom solidarnošću naroda Banije i ljudi širom naše socijalističke domovine. 4. jula 1969."

Stara crkva bila je iz 18. veka, sagrađena u stilu austrougarskog baroka, jer ultrakatolička monarhija nije trpela ni dozvoljavala pravoslavni srpsko - vizantijski stil. /Da spomenemo ovde, ako je to od značaja, da je u toj staroj pravoslavnoj crkvi u Glini, leta Gospodnjeg 1846., po prvi put izvedena "Lijepa naša domovino" Antuna Mihanovića, koju je te godine "uglazbio" Srbin iz Gline Josif Runjanin a otpevao je srpski pravoslavni hor iz Gline. No, vremena i običaji su se zatim promenuli/.

* * *

Pokolj nevinih Srba iz **Banije i Korduna** u staroj glinskoj crkvi izvršen je na način koji najkarakterističnije svedoči o čudovišnosti jedne paklene mašine smrti koja se zvala "Nezavisna Država Hrvatska". Stravični pokolj Srba u Glinskoj crkvi izvršen je prvih dana avgusta 1941. Prethodno su mirni i bezazleni Srpski seljaci iz okolnih sela sreza Vrginmost najnečovečnije i najbezočnije, upravo pakleno i demonski izigrani i prevareni. Sa njima, njihovim savestima i dušama ustaše su se hteli užasno poigrati smišljenom propagandom u "prekrštavanju pravoslavaca na katoličku vjeru". Pozvali su ih da 2. avgusta 41. /na pravoslavnog Svetog Iliju/ dođu na skup u Vrginmost, gde će, tobože, nad njima izvršiti rimokatolički župnici "prekrst", pa će posle "slobodno živjeti... ravnopravni sa Hrvatima". U razgovorima po selima, po svedočenju očevidaca, nije među Srbima postignut nikakav dogovor, ni saglasnost na prekrštavanje. Ljudi su jednostavno došli u Vrginmost da vide šta će biti, a nisu ni mogli ne doći, jer su mnogi direktnim hvatanjem i nasilnim odvođenjem dovedeni u Glinu.

U Vrginmostu je bilo sakupljeno preko 2.000 Srba, sve muškaraca od 16 do 60 godina. Odatle su ih počeli trpati u zatvorene kamione i odvoziti u Glinu. Druge grupe Srba iz okolnih sela doveli su u Topusko, pa onda kamionima i vozom odvezli u Glinu.

Po svedočenju naroda, a i po kasnijem priznanju nekih ustaša, Glina je skoro od samog početka zavođenja strahovlade N. D. Hrvatske postala mesto likvidiranja na stotine i stotine Srba iz Banije i Korduna. Po nekim svedočenjima, već u noći između 12. i 13. maja 41. godine bio je pokolj 300 Srba u Glini, u okolini, možda i u samoj Glinskoj crkvi, jer "ona je već od dolaska ustaša na vlast služila kao zatvor i klanica ljudi", kako je zabeležio jedan od svedoka. Glavni zločin u Glinskoj crkvi, kao što rekosmo, izvršen je početkom avgusta, počevši od praznika Svetog Ilije /"Krvavi Sveti Ilija"/.

O tom zločinu u Glinskoj crkvi postoji i lično svedočenje jednog preživelog Srbina, a i kasnija priznanja na sudu nekih od ustaša. Tako, u svome saslušanju pred Državnom komisijom za utvrđivanje zločina /Saopštenje br. 33/, Dragan Bakić je rekao:

"Na 1. i 2. avgusta 1941. godine, proglasio je po selima općine Čemernica općinski načelnik Živčić Josip, da svi Srbi muškarci, u starosti od 16 do 60 godina, moraju na 3. avgust 1941. godine neizostavno doći u Vrgin Most, gde će ih dočekati

rimokatolički župnik i prevesti ih u rimokatoličku veru. Tada niko više neće smeti dirati u pokrštene Srbe i oni će biti ravnopravni sa Hrvatima. U naredbi je ujedno stajalo da svi Srbi, koji taj dan ne dođu u Vrgin Most na pokrštenje, biti će kod kuće ubijeni. I u drugim općinama sreza Vrgin Most objavljena je istodobno ista naredba. Na 3. avgusta 1941. godine oko 1.500 Srba iz općine Čemerno otišlo je u Vrgin Most. Isti dan došlo je u Vrgin Most i iz drugih općina oko 700 Srba, tako da ih je skupa došlo tada u Vrgin Most oko 2.200. Kada su se Srbi tako skupili i čekali na pokrštavanje, najednom su ih opkolili naoružane ustaše. Ustaše su bili u velikom broju, i naoružani vojničkim puškama i mitraljezima terali Srbe u sokolanu. Srbi su tada slutili da im se sprema pokolj, pa ih je oko 400 uspelo pobeći, a oko 1.800 je saterano u sokolanu. Tu su ih držali pod stražom celu noć, a sutradan je došlo u Vrgin Most 25 teretnih kamiona, u koje su strpali ove Srbe, odvezli ih u Glinu i odveli u pravoslavnu crkvu". O istome svedoči i Antun Gregurić u svojoj izjavi: "Vidio sam kako su kamionima vodili Srbe u crkvu /u Glini/, a još prije pokolja odvozili su iz crkve kamionima žive ljude, te su ih ubijali u Glinskom Novom Selu" /Ovo navodi Mladen Colić u knjizi "Takozvana NDH 1941.", Beograd 1973., str. 370 - 1/.

Najpotresnije je svakako lično svedočanstvo jednog stradalnika Srbina, tada u crkvi poluzaklanog, no ipak na čudan način preživelog **Ljubana Jednaka**, iz sela Gornjeg Selišta kod Gline /iz čijeg sela i familije zaklano je tada u crkvi na desetine ljudi/. Njegovo svedočanstvo o "tada nastalom sveopštem klanju" u Glinskoj crkvi pročitao sam još pre ovog našeg pokloničkog putovanja, no sada mi je ta potresna ispovest takoreći u detaljima dolazila u sećanje. /Za čitaoce ovog putopisa donosimo to **živo svedočanstvo u celini, Prilog 1./**

Veoma je karakterističan i opis zločina u Glinskoj crkvi sadržan u priznanju jednoga od ustaških učesnika u tome klanju nevinih Srba, Himlije Berberovića iz Bosanskog Novog. /I ovo strašno svedočanstvo donosimo u celini, **Prilog 2./** Po njemu, klanje nevinih žrtava u Glinskom pravoslavnom hramu vršeno je noću, od deset uveče do dva po ponoći, i bilo je 7-8 puta, to jest nekoliko dana. Klani su najpre samo muškarci, a kasnije su dovodene na klanje i žene i deca.

Iz svega toga proizilazi da je u Glinskoj crkvi poklano preko 1.200 Srba, možda i svih 1.800, dok je drugih 500-600 Srba poklano u Glinskom Novom Selu i okolini, gde su onda u jame bacili i tela poklanih Mučenika u crkvi.

U ovom pokolju pravoslavnih hrišćana u hramu Božjem, zlodelu kojem nije ravno ni Dioklecijanovo ubijanje hrišćana u Nikomidijskom hramu /početkom 4. veka/, jedna od prvih žrtava bio je i paroh Glinski, Bogdan Opačić, koji je i život i dušu svoju položio sa vernicima i za vernike svoje, koji se ipak nisu odrekli vere svoje pravoslavne i krsta sa tri prsta. Treba spomenuti ovde i svetli primer glinskog župnika Franca Žužeka, Slovenca po narodnosti, koji je tih kobnih dana 41. nastojao da spasava, koliko može, pravoslavne Srbe od sigurne smrti. /O Žužeku videti opširnije u knjizi Ćirila Petešića, "Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-45", Zagreb 1982., 89-94/. Nisu, nažalost, svi župnici bili takvi, jer je ne malo njih u drugim mestima učestvovalo u nasilnom prekrštavanju pravoslavnih Srba.

Glinski sveti Mučenici, koji nisu izdali svoju pravoslavnu veru, nesumnjivo spadaju u svete Mučenike vere Hristove i Crkve Pravoslavne. /Trud oko prikupljanja njihovih imena još uvek traje. General Dušan Baić, iz ovoga kraja, u svojoj knjizi "Kotar

Vrginmost u NOB 1941 - 1945", Beograd 1980., navodi imena i prezimena i osnovne podatke za 1022 Srbina zaklana u Glinskoj crkvi, no to su samo oni iz sela sreza Vrginmost. - Naš pesnik Ivan V. Lalić napisao je pesmu "Opelo za sedam stotina iz crkve u Glini", ali je u pesmi broj uzet verovatno samo simbolično/.

Na ove svete Glinske Mučenike možemo slobodno primeniti proroštvo svetog Tajnovidca iz Apokalipsisa Crkve Hristove: "I kad otvori četvrti pečat, čuh glas četvrte životinje govoreći mi: Dođi i vidi. I videh, i gle konj zelen, i onome koji seđaše na njemu beše ime Smrt, i pakao išaše za njim; i bi im data vlast na četvrtinu zemlje, i ubijahu mačem, i glađu, i smrću, i zverovima. I kad se otvori peti pečat, videh pod oltarom mnoge duše poklanih za Reč Božju i za svedočanstvo Jagnjetovo koje imadahu... I bi im data svakome haljina bela, i rečeno im bi da počnu za malo vremena dok se ne napuni i broj sabraće njihove i sastradalnika, koji će biti ubijeni kao i oni "/Otkrovenje 6,7-11/.

Sa Glinskim Novomučenicima tako je zaista i bilo: pobijeni su pod oltarom za Krst Jagnjetov i pravo Svedočanstvo. Zato im je u novoj Glinskoj crkvi podignut i posebni oltar, a od Srpske Crkve ubrojani su u opšti Sabor Svetih Mučenika i Novomučenika, od Kosova do današnjeg dana.

Ovaj oltar je u apsidi severne pevnice novoga hrama, a u istoj apsidi iznad tog žrtvenika freskopisani su likovi: Sveštenomučenika Save Gornjokarlovačkog, prote Steve Ogulinskog, mučenice Majke Pravoslavne i još nekoliko mučenika Dečice i seljaka ovoga kraja, u svojim narodnim nošnjama. Svim ovim Glinskim Novomučenicima služi se služba na ovom malom oltaru nekoliko puta godišnje.

U kovčegu na ovom žrtveniku čuva se kamen temeljac stare crkve, pregršt zemlje natopljene krvlju Glinskih Mučenika i čestica moštiju Sv. velikomučenika Lazara Kosovskog, što je dokaz zajedničke sudbine ovih Novomučenika sa Kosovskim Mučenicima. I u životu i u smrti sve im je bilo zajedničko: stradanje za veru i rod, isto bogoljublje i rodoljublje.

Ma koliko da je napisano i pročitano o stradanjima Srpskih vernika u Glini, i uopšte u Baniji i Kordunu, nikakve knjige ne mogu zameniti ono što se od samog naroda ovih krajeva može čuti i doznati. Naši razgovori sa narodom, koji je toga dana došao Glinskoj crkvi, među kojima je bilo i preživelih boraca iz NOB i naročito dosta starijih žena u crnini, a i sa našim sveštenicima /koji iako su mahom mladi znaju od naroda dosta autentičnih kazivanja i svedočenja/, trajali su posle Liturgije sve do Večernja, koje je služeno po podne u 5 časova, sa dečjim recitacijama i prigodnom besedom.

Iz sveg ovog svetoliturgijskog i bratskog opštenja sa narodom ovih krajeva ostao nam je nezaboravan doživljaj i neizbrisivi utisak: da je ovo živ narod Božiji i da ima živu dušu, veliku dušu i veliko srce koje verom i čovekoljubljem sve prašta. A nije mu bilo lako, šta je sve doživeo i preživeo!

* * *

Iz Gline smo uveče otišli za Topusko, staro banjско mesto na istočnim obroncima Petrove Gore u **Kordunu**. I Topusko je, kao i Glina i sva okolina, stradalo od ustaša,

naročito 41. godine. Srbi su i ovde zatvarani u pravoslavnu crkvu Sv. Jovana Krstitelja, klani i ubijani, vođeni u Glinu na tamošnje klanje, streljani u Lomića jaruzi i Ratkovića strani, odvođeni u logore, naročito na strašno Jadovno. Bože moj, kako je ovaj narod Korduna, Banije i Like, a i čitave ove burne Krajine, Glinom i Jadovnom povezan i večno sjedinjen. A uz njih i sa njima i mi, i svi Srbi od Kosova do Jadovna.

Inače, porušena u Topuskom crkva Svetog Jovana obnovljena je 1971., a dotle je Liturgija služena /prvi put 1953./ na crkvištu pod vedrim nebom. Ova je crkva danas jedna od najljepših i najuređenijih na Kordunu.

Put nas je iz Topuskog dalje vodio kroz selo Čemernicu, jedno od mnogobrojnih i mnogostradalnih srpskih sela na Kordunu. Na ovdašnjem spomeniku "palim borcima i žrtvama fašističkog terora" stoji sledeći značajan tekst koji treba pamtiti /napisao ga srpski pisac iz ovoga sela Stanko Korać, čiji su otac i brat zaklani u Glinskoj crkvi/:

"Avgusta 1941. godine, vrijeme stravičnog rata i neizvjesnosti, dani masovnog istrebljenja Srpskog naroda. Predstavnici zločinačke ustaške države pozvaše i na ovom mjestu, gdje se nalazila zgrada općine Čemernice, okupiše 3. avgusta odrasle muškarce sela Batinove Kose, Bukovice i Čemernice. Okupljene ljude ustaše odvedoše u Glinu, gdje ih u pravoslavnoj crkvi, noću između 4. i 5. avgusta 1941. godine, mučiše i usmratiše nožem, maljem i kundakom. Ovaj zločin u nizu drugih na Kordunu i Baniji, ostao u istoriji kao neshvatljiv užas. U toku četiri ratne godine iz navedenih sela pogibe u borbi za slobodu i socijalizam 50 boraca, a zločini izvršeni u Glinskoj crkvi, u zbjegovima Petrove Gore, u Ratkovića strani, u Jadovnu, u ustaškim logorima i zatvorima i drugdje, oduzeše ovim našim selima 1016 nedužnih života. Dragi roditelji, braćo, bake i djedovi, znani i neznani srodnici i prijatelji: Vi padoste kao nevine žrtve prljave politike izroda ljudskog roda, kao borci za slobodu, slogu i radost, za naše ljepše i sretnije sutra. Neka se nikad ne zaborave vaše patnje i naša bol".

Kao što se i iz ovoga vidi, a i inače se zna, Glinska crkva i Jadovno bili su prva glavna stratišta banijskih i kordunaških Srba pravoslavaca. A onda je njihovo mesto zauzeo milionski logor smrti Jasenovac. /Primeru radi da spomenemo da je samo iz ovog sela Čemernice ubijeno u Jasenovcu oko stotinu žena, dece i staraca/. Napominjemo takođe da je odvođenje na Jadovno i tamošnje ubijanje ovdašnjih Srba otpočelo već prvih dana maja 1941./tj. 6. i 10. maja/.

Naš put je išao dalje kroz varošicu Vrginmost i onda kroz Vojnić, opet jedno mnogostradalno srpsko mesto na herojskom Kordunu. U vreme zavođenja paklenog "novog poretka" Endehazije na ovim prostorima, ustaše su 29. jula 41. iz Vojnića i okoline pobili u Božića jarku oko 500 Srba, zajedno sa njihovim sveštenicima:

Dokmanović Milom, Ninković Petrom, Peuračom Milom i Šušnjar Dušanom. U zaseoku Vojnića Kolariću spalili su crkvu Svete Petke sa 160 pravoslavnih Srba i njoj. Crkva je obnovljena i ponovo propevala 1969. godine, no nažalost, kao i u Glini, opet ne na istom mestu.

Zasluge za obnovu i ove i brojnih drugih crkava u Gornjoj Krajini pripadaju, uz ostale, najviše episkopu Gornjokarlovačkom Simeonu Zlokoviću.

Pošto smo sa Preosvećenim juče zajedno služili u Glinskoj crkvi, i o svemu opširno razgovarali, nismo se ovoga puta zadržavali u njegovoj rezidenciji u Karlovcu. Svratili smo samo na blagoslov i posluženje, pa produžili dalje put sa braćom sveštenicima. Žurili smo na seminar Gornjokarlovačkog sveštenstva u Plaškom, koji je već odavno bio zakazan za danas /22. septembra 83. godine/.

U Plaškom i Lici

U Plaški smo stigli preko Josipdola. Varošica Plaški i sva okolina izuzetno je lep predeo Like, a lepoti prirode doprinosilo je i lepo vreme tih jesenjih dana. No da ostavimo prirodu i vreme pa da govorimo o stradanjima Plaškog i njegovog življa, na čelu sa velikomučenikom vladikom Savom Trlajićem i narodnim sveštenicima: Milanom Dokmanovićem, Milanom Rajčevićem, Petrom Vučinićem, Bogoljubom Gakovićem, Milanom Đukićem, Jašom Stepanovićem, Đurom Stojanovićem i Stanislavom Nasadilom /pravoslavnim Čehom iz parohije Ličke Jasenice/. Njihovo mučenje i stradanje već je uglavnom poznato, mada ima još uvek nepoznatih detalja o stradalnoj sudbini i ovog srpskog vladike i njegovog sveštenstva i vernika.

Raspitivali smo se zato o mestima boravljenja i mučenja njihovog, pa o štali Tomljenovića gde su bili zatvoreni i zlostavljani /za vreme mučenja ustaše su puštale ploče sa crkvenom muzikom "Jelici vo Hrista krestistesja"/, a naročito o njihovom odvođenju u Ogulin, Zagreb, logore "Danicu" i Gospić i, konačno, na Jadovno. To zato što se na Jadovno, ako Bog da, sutra spremamo: da u slavu Božiju i čast njihovu izvršimo liturgijsko vospominanje i zajedničarenje sa njima.

Razgledali smo zatim /i snimali/ Plaški katedralni hram i upoznali se sa prispelom braćom sveštenicima. I pored pokušaja da se njihov seminar rastera iz Plaškog, ili otera negde drugde, sveštenici su se ipak u većem broju okupili oko nekadašnje svoje katedrale. Ona je, iako još uvek u obnovi od teških rana zadobijenih posle odvođenja i ubijanja njenog arhipastira, sveštenika i vernika /a njihov se broj kretao i do nekoliko hiljada, jer Plaški je bio čisto srpsko naselje/, poslužila nama toga dana ne samo za moleban pred početak seminara, nego i za održavanje samog tog seminara. Šta je tu čudno i nejasno, kad je sve jasno...

* * *

Ništa prirodnije za nas pravoslavne Srbe nego ona mudra reč iz narodne pesme: "Bež' u crkvu Kraljeviću Marko". Jer kad vam se oni već poznati i stereotipno "dobri odnosi crkve i države" najednom otkažu /unilateralno, po običaju/, kad vam se "društvene prostorije", iako ranije zakazane i ugovorene, najednom pred nosom zatvore, a razlog je neka druga "proslava" koja će biti tek za mesec dana, itd. itd., onda vam zaista najbolje dođe ovo narodno već pomenuto "Bež' u crkvu Kraljeviću Marko".

Nije bilo naše da se u to mešamo /iako sam već bio "umešan" samim tim što sam pozvan i došao na ovaj seminar Sveštениčkog udruženja Gornjokarlovačke eparhije/, ali je svakako bilo još jedno novo, na licu mesta doživljeno, iskustvo onoga što sam već odavno znao, to jest: ko i kako stvarno zloupotrebljava poverenje našeg mnogonapaćenog sveštenstva, i danas, ne samo juče. /Naknadno sam doznao da je ovaj skromni seminar naših sveštenika okarakterisan kao "neprijateljski" i

"diverzantski" od onih koji su navikli samo na slepu i sektašku poslušnost svojoj ideologiji/.

Sreća je i znak je duhovne, ljudske i hrišćanske, zrelosti većine našeg sveštenstva, i Bogu hvala, prvenstveno mlađe generacije, što je najčešća tema sveštenečkog seminara pre svega **pastirski rad** u narodu, to jest preporadanje i oplemenjivanje ljudskih duša i srca i savesti verom i ljubavlju Hristovom, bogoljubljem i bratoljubljem, kroz najpre sopstveno jevanđelsko **pokajanje**, što je i bila glavna tema ovog seminara u Plaškom.

Kad već govorimo o **pastirovanju** našeg sveštenstva u našem pravoslavnom Srpskom narodu danas, treba se zaista radovati čudesnom i spasonosnom daru Božijem: da nam Bog još uvek daje narod i sveštenike koji međusobno razgovaraju o pokajanju, znaju šta je pokajanje i šta ono znači za pravi ljudski lik čoveka i naroda, i hoće uvek iznova da se bave tom čudnom tajnom i istinom sveljudskog iskustva, kojom je počelo i uvek počinje Jevanđelje spasenja i istinskog očovečenja čoveka.

Srpski narod nije duhovno propao narod jer još nije izgubio dušu svoju, i neće je izgubiti sve dok u svojoj **životnoj praksi** /a ona jedina proverava svaku drugu "praksu"/ zna za **pokajanje**, pokajanje ne kao neki "kukavičluk", ni kao neki "kompleks", već kao "veliku razumnost i razboritost" ljudsku, po rečima jednog drevnohrišćanskog pisca, ili po rečima narodne poslovice, pokajanje kao "najlepši cvet ljudskog poštenja". Ovo zato što istinski ljudsko, hrišćansko pokajanje uvek znači **novi život**.

Najživlje i najopipljivije moglo se to osetiti baš na ovim prostorima našeg trodnevnog hadžiluka.

Inače, teško čoveku i svešteniku, teško narodu i crkvi koji ne znaju za pokajanje i ne pozivaju na pokajanje. Počinjući uvek prvo od sebe.

Na Jadovnom na Velebitu

Iz Plaškoga, preko Plitvica, Vrhovina i Otočca krenuli smo ka Gospiću i Jadovnom. I najzad, trećeg dana našeg hadžiluka, evo nas na Jadovnom.

Jadovno. Put iz Gospića prema Jadovnom vodi najpre asfaltnom cestom prema Brušanima i Karlobagu. Posle jedno 7-8 km skreće se desno u selo Trnovac, na mestu gde skreće i kameni put za Smiljane, rodno mesto Nikole Tesle, takođe mnogostradalno srpsko selo pod Velebitom kao i brojna druga sela u Lici.

Malo hrvatsko selo Trnovac nalazi se u samom podnožju Velebita, nepuna 2 km od puta Gospić - Karlobag. Neposredno iza njega počinje uspon obroncima Velebita do Jadovnog.

Interesantno je zapaziti da se na izlazu iz Trnovca ka Velebitu nalazi rimokatolička crkva "Gospa od sedam žalosti", a iznad ove stepenasti "Križni put", upravo kraj puta za Jadovno. Čudna i nesvakidašnja simbolika! Žalosti i patnje Majke Božje zbog krstonosnog puta Sina Njenog. I onih, dodali bismo, koji tim krsnim putem pođoše na

Jadovno mnogožalosno. Da li je ova crkva slučajno tako nazvana ili je kod čestitih rimokatolika ovoga kraja, hotimice ili nehotice, progovorila savest hrišćanskog sastradavanja sa prognanima pravde radi i sateranima nedužno i nevino u bezdane jame Jadovna? Bilo šta da je, proročka simbolika ovog hrama Bogomateres Raspetoga Hrista, kao i samo ime **Jadovno**, govore već mnogo sami po sebi.

* * *

O Jadovnu je pisano i napominjano, ali ne nikako dovoljno. Daleko manje nego što ono zaslužuje. U svojoj jedinstveno potresnoj veličanstvenosti ono i danas stoji tiho i nemo, pokriveno grobnom tišinom i mučeničkim mirom. Ako i neka ga, ono nije zaboravljeno.

Da pomenemo ipak dva novinska napisa, koji su se nešto pre našeg puta pojavili u štampi, a oba govore o Jadovnu. U "Ličkom Vjesniku" /izlazi u Gospiću, broj od 15. 6. 83./, u rubrici "Pisma čitalaca", objavljen je sledeći tekst jednog čitaoca: "Pročitavši to /reč je o akciji u opštini Titova Korenica da se obeleže "pre jame na Prijeboju u kojima je izgubilo život nekoliko stotina nevinih žrtava", tj. nevinih Srba - naša primedba/ sjetih se Jadovnog na Velebitu, gdje je za vrijeme NOB-a u jamu bačeno nekoliko hiljada nevinih žrtava. U namjeri da ukažem na dostojnije obilježavanje ovog mjesta, ne želim umanjiti značaj mjesta na području općine Titova Korenica. Dapače, smatram da sva ta mjesta treba dostojanstveno obilježiti. Vjerujem da gotovo nema odraslog čovjeka u našoj republici, kao i široj društvenoj zajednici, a da nije čuo za zloglasno Jadovno, koje je žrtvama ravno najvećim stratištima u našoj zemlji. Ipak, ovo spomen - obilježje izgleda jadno i nedostojno tolikih žrtava. U to sam se uvjerio kad sam nedavno boravio u Lici i posjetio to mjesto. Put do Jadovnog je veoma težak i gotovo nepristupačan. Za pješaćenje je predaleko, a automobilom je krajnje rizično poći. Nema nikakvih oznaka ni putokaza. Onaj tko ne pozna ovaj kraj, vrlo teško bi došao do zloglasne Šaranove jame, koja je progutala tolike nevine žrtve. Sama jama je također grubo i nedovoljno obilježena. Ploča kojom je obilježeno ovo mjesto je minijatura i teško uočljiva. Sve ovo djeluje jadno, napušteno, zaboravljeno i stravično. Upravo se pitam, kako do danas još ništa nije poduzeto da se ovo mjesto na neki način bolje obilježi. Tko je ovdje zakazao ? Bilo bi mi drago, kad bih u nekom od narednih brojeva vašeg lista pročitao nešto o poduzetim akcijama da se Jadovno učini dostupnim i da se bolje obilježi". Sledi potpis:

"Ilija Panjković, Bjelovar".

Drugi napis je iz pera inostranog novinara Heiko Floaua /U "Ziddojče Cajtung", Minhen, od 16. 9. 83./, gde između ostaloga stoji o Jadovnom ovo: "Kod Jadovna, u Lici, koja je naseljena Srbima i Hrvatima ali pripada Hrvatskoj, desetine hiljada pravoslavnih Srba bačeno je u jamu duboku stotinu metara. Ekumenizam? - pitaju se u pravoslavlju Srbije. Naravno! - tako odgovaraju, ali tek tada kada katolici i pravoslavni budu izrazili spremnost da u Jadovnu zajednički podignu pokajničku kapelu".

Toliko iz najskorije štampe o Jadovnu, a mi da se vratimo našem služabnom putovanju na Jadovno.

Od pomenute Gospine crkve u Trnovcu uspon uz Velebit ide oko 5-6 km, kamenim ali izlokanim putem koji vodi ličkom stranom Velebita kroz planinu, u pravcu Senja, dok se ne dođe na jednu omanju visoravan koja još od ranije nosi mnogo simbolično ime **Jadovno**.

Tu, na toj planinskoj zaravni, iza malog naselja Jadovno, u toku letnjih meseci 1941. godine bio je smešten relativno kratkotrajni ali zato sigurno najstravičniji ustaški logor, koji je kao isključivu namenu imao - genocidno zatiranje Srba, i to najpre Srba iz Like. Dovođeni su na Jadovno i Srbi iz drugih krajeva tadašnje N. D. Hrvatske, dovođeni i drugi ljudi iz "nehrvatskih skupina stanovništva", ali je Jadovno pre svega bilo jama i grobnica ličkih Srba. I to samo zato što su pravoslavne vere i srpske nacionalnosti.

Na izlazu iz ove jadovinske visoravni danas stoji drvena rampa, ali kako je rampa bila otvorena mi smo krenuli dalje. Put ide uz padine Velebita i dovodi nas do uske a na stotinu metara duboke **Šaranove jame** /ime je, kažu, dobila po čobančetu Šaranu, koje je nekada ranije u nju upalo/. Od Šaranove jame put ide koso uz planinsku padinu do jame na Grginom brijegu i do drugih ponornih jama kojima izobiluje kraško tlo Velebita.

Prema "Enciklopediji Jugoslavije", planina Velebit, jedna od najdužih u našoj zemlji, građena je od karbonatnih stena i ima dosta škrljaca i krečnjaka, kao i kraško podzemlje sa snažnom podzemnom cirkulacijom vode, te mnoštvo lomova i vrtača, dubokih pećina i još dubljih jama /koje mogu biti i stepenaste, sa proširenjima u vidu prostranih galerija/. Sa kontinentalne, ličke strane Velebit je pokriven dosta gustom šumom, najviše bukovom, smrekovom i borovom.

Po svemu sudeći, čudna planina, sa čudnom utrobom i još čudnijom istorijom! Ako nipočemu drugom, Velebit će ostati u istoriji nezaboravljen svojim Jadovnom, našom ljudskom tragičnom sudbinom u poslednjem ratu. Pre svega, tragičnom sudbinom Srpskog naroda ovih krajeva. I ne manje, ako ne i više, zloslutnom sudbinom počinioća te tragedije.

U pomenutoj "Enciklopediji Jugoslavije" pročitali smo, pred polazak na put, sledeće redove o Jadovnom /pisala ih Savka Kalinić iz Zagreba/:

"Jadovno, logor u koji su ustaše 1941 odvodile žrtve svog terora da bi ih tamo pobile. Nalazio se u jednoj dolini na Velebitu na prostoru od 1250 m , ograđen bodljikavom žicom visokom 4 m; oko žice bila je postavljena straža u dubinu od 1 km. Zatočenici, većinom Srbi, najprije bi stizali u gospićku kaznionicu gdje se vršio raspored za logore. U logor Jadovno se išlo od Gospića preko sela Trnovca. Neravan teren u logoru morali su zatočenici izravnati i na njemu napraviti zaklone od granja. Zatočenici su radili po cijeli dan do iznemoglosti, uz gotovo nikakvu hranu. Na 5 km od logora nalazila se jama u koju su ustaše povremeno bacale zatočenike, preklane nad samom jamom. Poslednju grupu od 1500 ljudi ustaše su pobile mitraljezima u avgustu 1941; nove su žrtve vozile na Oštarije, velebitsko selo na cesti Gospić - Karlobag, i bacili ih u jamu u zaselku Stupačinovo. U mjesecu maju, junu i julu 1941. u Gospić je stizalo dnevno po hiljadu ljudi, žena i djece. Računa se da je kraška jama pored logora Jadovno progutala oko 35.000 žrtava".

Posle naše posete Jadovnom /druge po redu za poslednje dve godine/ i razgovora sa mnogim ljudima iz Like i drugih krajeva, a i posle proučavanja i drugih objavljenih i neobjavljenih podataka o logoru Jadovno, može se reći da bi navedeni podaci iz "Enciklopedije" bili uglavnom tačni, ako se misli samo na najbližu "krašku jamu pored logora", tj. Šaranovu jamu, udaljenu svega oko 1 km od logora, u koju je verovatno i bačeno pomenutih 35.000 žrtava. Ali, postoje i druge jame, neke danas znane, a neke tada zatrpane i danas neznane. /Postoji, naima, narodno svedočenje, i Srba i Hrvata, da su ustaše, napunivši neke od jama ljudskim telima, zatrpavale ih i zabetonirale, pa ih pokrivala zemljom i lišćem da bi tako zaturile trag svojih zločina/.

Broj žrtava u Jadovnom, prema tome, daleko prevazilazi pomenuti broj u "Enciklopediji Jugoslavije".

Prema nalazu speleologa dubina Šaranove jame je oko 42,5 metara, i to samo do prvih kostiju, kojih dalje u dubinu treba da ima oko 40 kubnih metara /osim ako jama ima i galeriju ili podzemne vode/. Slična je dubina i jame na Grginom brijegu, a u okolini, kao što rekosmo, postoji i još nekoliko jama koje su ustašama služile za zatiranje tragove svojih pokolja i čovekoubistava.

Istoričar Milan Vasta /Srbin iz Like, učesnik NOB-a/ piše, prema izjavama i starijih ljudi iz Like i drugih krajeva, i navodi kao broj ubijenih u Jadovnom cifru od oko 50-60 hiljada, čime se Jadovno, po njemu, posle Jasenovca i Stare Gradiške, "svrstava u logore s najmasovnijim žrtvama u NDH" /knjiga "Rat je završen 7 dana kasnije", izdanje 1976/.

U našim razgovorima sa ljudima iz Like, od kojih su neki posebnu pažnju posvetili i posvećuju žrtvama Jadovna, mi smo čuli za brojku od oko 80 hiljada žrtava, a jedno svedočenje pominje precizan broj od 86.000. Ali, da se vratimo malo unazad, na sam početak jadovinske Golgote Srpskog naroda u ovim krajevima, kroz koje smo ovih dana poklonički prolazili.

Odmah po stvaranju svoj zloglasne Nezavisne Države Hrvatske, ustaše su počele takozvano "čišćenje terena", to jest nastojali su što pre stvoriti rasistički "čisti hrvatski prostor" /nešto slično današnjoj težnji za "etnički čistim Kosovom"/. Oni su stoga brzo otpočeli najpre pojedinačno a onda i masovno ubijanje i uništavanje, pre svega Srba, a onda i drugih nedužnih ljudi.

Pojedinačne zločine, po Lici i drugde, ustaše su činile već od prvih dana svoje strahovlade, koja je počela odmah po kapitulaciji i osnivanju N. D. Hrvatske. Treba znati da je kapitulacija u Gospiću objavljena već 10. aprila 41. /u 5 časova po podne/, posle čega ustaše u Gospiću i Lici preuzimaju vlast u svoje ruke i već istog dana počinju hapšenja Srba /pet ljudi iz Smiljana, 18 ljudi iz Bogdanića/, punjenje Gospićkog zatvora, i bacanje u jame: u Bužimu, Janči i Jadovnom. /Vidi i Jakov Blažević, knj. "Suprotstavljanja..." 1980., str. 89 - 90/.

Ustaše ubijaju najpre sveštenike, učitelje i druge viđenije ljude, a bilo je ubijanja i svih Srba odreda, ko god im padne šaka. Ova prva svoja zlodela ustaše su donekle prikrivale, pripremajući se za ispunjenje svog glavnog plana - masovnog progonjenja i istrebljenja Srba, tj. **genocida** nad Srbima putem pokolja ili prekrštavanja. No da vidimo najpre situaciju izvan Gospića.

Prva veća i masovnija zločinačka akcija ustaša bila je već 29. aprila 1941. godine u selu Gudovcu kod Bjelovara, gde je ubijeno oko 184 Srba seljaka. Posle toga sledi pogrom u Blagaju na Kordunu, gde su 7. maja 41. ustaše poklale oko 520 Srba seljaka iz Veljuna i okoline, a među prvim žrtvama bili su sveštenici Branko Dobrosavljević iz Veljuna i Dmitar Skorupan iz Cvijanovića Brda /svi su ubijeni na najsvirepiji način u šumi zvanj "Kestenovac" kod Hrvatskog Blagaja/. Takođe je ubrzo pobijeno oko 700 Srba u okolini Slunja, i grupa od 500 Srba iz Vojnića i okoline /takođe na Kordunu/, zajedno opet sa svojim sveštenicima iz okolnih srpskih sela.

Zatim je na red došlo zatiranje Srba i srpskih sela u Lici, od kojih ćemo pomenuti samo neka. U Josipdolu /20. maja 41./ ustaše su Srbima iz tog mesta i okoline napunile staru školu, mučile ih, pa klale i streljale po grupama, zatim ih bacale u rovove, neke i polužive, posipale ih živim krečom i onda zemljom zatrpavale. /Crkvu u Josipdolu su demolirali i pretvorili u magacin za oružje/. U Plaškom su, kao što smo pomenuli, pohapsili /21. maja 41./ preko 700 Srba i odveli ih u Ogulin, gde je, zajedno sa još pokupljenima iz drugih mesta, pobijeno 5.000 Srba /ne računajući sprovedene u logor Jasenovac/.

Slede zatim ostala srpska sela i naselja u Lici, gde su već od sredine juna 41. počeli masovni progoni i pokolji, a tokom jula uništavana su i čitava srpska sela i zaseoci. U Prijebužu, između Plitvičkih jezera i Korenice, ubijeno je i u jame bačeno oko 400 Srba, a iz opštine Plitvička jezera - izrazito srpskog kraja - nasilno je proterano /samo u toku 28. i 29. juna 41./ preko 2.500 srpskog življa na području Drvara i Grahova. U selu Suvaji kod Donjeg Lapca ustaše su /1. jula 41./ zapalile selo i pobile oko 300 Srba, od kojih je 170 bačeno u tri jame, a ostali su spaljeni. Već sledećeg dana /2. jula 41./ zapaljeno je selo Osredak, a za njim i selo Buban, gde je sve živo poklano i pobijeno ili većim delom bačeno u čuvenu Boričevačku jamu. /Ovo je izazvalo jednu od inače retkih srpskih osveta u hrvatskom selu Boričevac/. Vrhunac zločina u Bubnju bilo je ubistvo 12 srpskih devojaka dok su mirno kopale kukuruz na njivi /"To je bilo devetoga jula, kad pogibe dvanest srpskih cura"/.

U Ličkom Petrovom Selu /pobijeno 900 ljudi/, u Vrhovinama, u Otočcu /gde i do danas postoje neispitane masovne grobnice Srba/, u Teslinom Smiljanu kod Gospića /pobijeno i poklano 650 Srba, od kojih su mnogi živi u kućama spaljeni/, u gospićkim selima Lipe, Ploča i Papuča /pokolj svih zatečenih porodica/, u selu Divoselu južno od Gospića /zajedan dan poklano i pobijeno oko 700 duša/, i južnije, u Medaku /gde su u vrebačkim i medačkim borovim šumama - plantažama ustaše pobile i zakopale oko 1.000 ljudi/, pa u Gračacu i okolini /početkom avgusta 41. masovno poklano oko 500 Srba/- sve jedan i isti ustaški **genocid** nad srpskim življem, kao uostalom i drugde: po Bosni /samo u trouglu Bihać - Krupa - Cazin pobijeno tih dana oko 20.000 Srba/, u Slavoniji, Sremu, Dalmaciji, Hercegovini, po čitavoj NDHazi.

Najstrašnije od svega je bilo što je narod često obmanjivan, prosto demonski lagan, pa je, pozivan i prisilno sabiran, išao u povorkama, kao jaganjci na za klanje, ponekad čak i pevajući. Govoreno im je da idu na rad u neki drugi kraj, ili u Nemačku. A kome je i moglo pasti na um da im je spremno to i takvo bezumlje?!

Kao poseban vid perfidnog obmanjivanja Srba, radi masovnijeg namamljivanja, bilo je i u Lici praktikovano tzv. "pokršavanje", koje se i ovde kao i u Glini završavalo grupnim pokoljem Srba. /Poznat je poziv na takav pokolj Srba u Lici udbinskog fratra

Mate Moguša, 13. juna 41. u Udbini. "Dosad smo za katoličku vjeru radili molitvenikom i krstom, a sad je došlo vrijeme da radimo puškom i revolverom. Iselit ćemo i istrijebit srpski narod u Hrvatskoj"... List "Hrvatski narod" od 22. i 24. juna 41./.. Takvu prevaru pod izgovorom "prekrsta" ustaše su izvele u ličkom selu Kosinju kod Perušića /i to samo tri dana posle pokolja Srba u Glinskoj crkvi/, gde su 347 okupljenih Srba povezali žicom i pobili, a onda im leševe spalili u jednoj kući. /Bilo je, međutim, i takvih retkih slučajeva gde su pojedini rimokatolički sveštenici pokušavali da "prekrštavanjem" spasu Srbima živote, kao što je to činio župnik u Drežniku kod Slunja Dragutin Štimac, koji je pri tom pokatoličenje Srba "smatrao samo formalnim". On je svoje vernike Hrvate javno u crkvi pozivao da ne saraduju sa ustašama u njihovim zločinima nad Srbima, kao što je to činio i stari fra - Grga u Otočcu. Na žalost, Dragutin Štimac je, na predlog ustaša, obešen od Nemaca 1943. - Vidi Ćiril Petešić, "Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941 - 45" Zagreb 1982., str. 193/.

Ipak, svi ovi pomenuti zločini ustaša u Lici bili su samo, da tako kažemo, usputni i propratni akt glavnog zločina nad Srbima, koji se tih letnjih meseci 1941. godine vršio u **Jadovnu**.

Ovo, naravno, ne umanjuje niti potcenjuje "obilje nevjerovatnog i nepojmljivog divljaštva" ustaškog pri tim pokoljima Srba, "koje je zapanjivalo i okupatora", kako veli jedan očevidac Ličanin, navodeći i pisanje italijanskog komandanta B. Angelinija o tome kako je jedan ustaša, sin direktora Gospićke gimnazije, banketom proslavio klanje sopstvenom rukom svoje hiljadite žrtve srpske! /"Lika u NOB 1941.", str. 154/.

Kažemo "usputni" i "propratni" zato što, uporedo sa ovim ubijanjima, ustaše su počele i sa masovnim odvođenjem Srpskog življa, a uz njih i Jevreja i Cigana i svakoga ko im se protivio, u svoje koncentracione logore, iz kojih se nikada više nisu vratili /dok je pri ubijanjima i paljenjima bivalo i bežanja u šume i zbegove, radi spasavanja golog života. O tome piše napr. Jakov Blažević: "U Perušićkom kotaru, u Kosinjskoj općini, ustaše su masovno ubijali srpsko stanovništvo u selima Krš, Studenci, Mlaka i drugima. Kuće su bile potpuno spaljene. Ljudi koji su ostali u životu živjeli su iduće dvije do tri godine isključivo po pećinama" - knj. II, 38/.

Kao prvi takav ustaški logor obično se smatra logor "Danica", koji je otvoren 29. aprila 1941. u nekadašnjoj fabrici "Danica" u Koprivnici. Kroz njega su prošli mnogi mučenici srpski na putu za logor smrti Jadovno na Velebitu. Kroz logor "Danica" u Koprivnici prošao je veći broj naših sveštenika iz Gornjokarlovačke, Tuzlanske, Pakračke i drugih eparhija, a sa njima i veliki broj pravoslavnih vernika i drugog naroda iz raznih krajeva ove mnogonapaćene zemlje. Tako na primer, čitav konvoj iz "Danice", sa 250 Srba i dvadesetak sveštenika, sproveden je pod jakom stražom 30. jula 41. u Gospić, da bi, posle svenoćnog mučenja u gospićkoj kaznionici između 1. i 2. jula, sutradan svi bili izvedeni na Jadovno i bačeni u jame.

U logoru "Danica" bilo je i dosta naših ljudi iz Koprivnice i okoline, osobito iz srpskog sela Grubišno Polje, koji su zatim sprovedeni na Jadovno. Blagodareći upravo čestitim majkama i suprugama 1.486 naših ljudi iz Grubišnog Polja kod Koprivnice, koji su svi bačeni u Šaranovu jamu na Jadovnom, obeležena je po prvi put /tek 1957. g./ i kamenom obzidana ova jadovinska jama. Bili su to sinovi i muževi, između 16 i 60 godina, koji ni u jami nisu zaboravljeni od dragih majki i vernih supruge. One su im, kao nekada mironosice, prve obišle grob i obeležile ga

ovom pločom: "Na ovom mjestu između ostalih iz naše zemlje pobijeno je po ustaškim krvnicima 1486 žrtava iz općine Grubišno Polje 1941. Spomen ploču podiglo je društvo "Napredna žena". Grubišno Polje 2. VI 1957. "

Odmah posle "Danice" u Koprivnici, drugim po redu nastanka ustaškim logorom smatra se da je bio sabirni logor u Gospiću, sa svoja dva "isturena odeljenja" smrti : logor Jadovno na Velebitu i logor Slano na ostrvu Pagu. U pomenutoj "Enciklopediji Jugoslavije" i u drugim objavljenim knjigama o ustašama i logorima N. D. H. obično se navodi da je logor u Jadovnu otvoren u maju 41. godine.

Međutim, sudeći po mnogo čemu, logor i gubilište na Jadovnom otvoreno je još pre toga, to jest odmah po uspostavljanju ustaške vlasti u Gospiću i Lici, a to je bilo, videli smo, već 10. aprila po podne. O hapšenjima Srba u Gospićku kaznionicu već 10. i 11. aprila 41. postoje brojna svedočanstva, i živi ljudi koji to još pamte, a takođe i svedočanstva o tome da su hapšenici odmah zatim odvođeni put Velebita, na Jadovno. /Neki, na primer, Srbi, koji su tih aprilskih dana hteli da svojim uhapšenim srodnicima odnesu hranu u Gospićki zatvor, bili su poverljivo obavješteni od prijatelja da su svi uhapšeni već odvedeni na Jadovno. A logor Jadovno je, kao što se zna, već od prvih dana bio samo privremeno prihvatilište žrtava određenih za likvidiranje u jamama/.

Izgleda da je Lika, i naročito Gospić i okolina, ranije od drugih krajeva Endehazije, postala stravični vrtlog zatiranja Srba. /"Situacija je bila posebno teška u Lici... Masovna zvjerstva, formiranje logora smrti na Jadovnom, bacanje živih ljudi u jame, pokolj srpskog naroda, progoni komunista i antifašista, puni zatvori, to je bila slika Like u tim danima" - veli kao očevidac Jakov Blažević, knj. II, 52-53/. Pavelić je, izgleda u tu svrhu, dao da se i svi Hrvati civili u Gospiću i okolini naoružaju puškama. Naravno, glavni zločinci u Gospiću i Jadovnu bili su još do rata poznate ustaše Juco Rukavina, Jurica Frković, Stjepan Rubinić, Tomljenovići i drugi. Oni su i bili glavni tvorci i zapovednici Jadovinskog pakla, čija se strava počela širiti po tim krajevima još od prvih dana stravične i krvave Endehazije

Sećam se, u svoje vereme čitao sam knjigu Mirka Peršena /"Ustaški logori", Zagreb 1966./. Međutim, tek sada, posle naše posete Jadovnu, postala mi je sasvim jasna njegova opaska da su ustaše zato izabrale zatvor u Gospiću za sabiranje u njega svih "nepoćudnih elemenata", jer su smatrali da se **velebiske bezdane jame** mogu zgodno upotrebiti za masovne grobnice Na to bismo mi sada dodali. da je taj strahotni "izbor" učinjen valjda još i zato što su Jadovinske jame teško pristupačne i teško ispitljive, pa su ustaše mislile da, u eventualno drugačijoj sutrašnjici, neće se moći lako ispitati ni dokazati vrsta i obim njihovog zločina nad Srpskim življem ovog dela Jugoslavije

Da se zaista na Jadovnom počelo sa likvidiranjem Srba još polovinom aprila 1941. godine vidi se i iz toga što su 20 aprila 41. "iz Karlobaga pješice oterani preko Baške Oštarije i preko grebena Metle na Jadovno" nekoliko Srba iz sela Šibuljine /Velebitsko Podgorje kraj mora/ i oni su toga dana na Jadovnom već zatekli logor ograđen žicom i mnoštvo Srba zatvorenika u njemu. O tome piše Pavle Babac /rodom i sam iz sela Šibuljine, inače do nedavno saradnik Vojno - istorijskog instituta i "Vojne enciklopedije" u Beogradu/ u svojoj knjizi "Velebitsko Podgorje 1941 - 1945" /koja je napisana 1965., a objavljena nedavno u Beogradu/. On opisuje to dovođenje u logor na Jadovnom ovih prvih Srba iz Šibuljine i njihovo zatim pogubljenje u jamama

smrti, zajedno sa drugim logorašima. No on donosi i potresno svedočanstvo jednoga od preživelih Srba Šibuljčana, **Serđa Poljaka**, koji je čudesnim načinom ostao živ i spasao se iz kraške jame u kojoj su ostali logoraši našli smrt. /Ovo jedinstveno svedočanstvo donosimo posebno na kraju, u **Prilogu 3/**.

Pavle Babac opisuje takođe i istovremeno postojanje sabirnog logora u Gospiću, odakle su tih istih aprilskih dana već otpremene mase ljudi na Jadovno. Tako, opisujući sudbinu druge grupe Srba iz istog sela Šibuljine, koje su ustaše odvele već 22. aprila 41. najpre u Gospić pa onda sutradan na Jadovno, on veli: "Prvoj grupi, koja je ležala u Gospićkoj kaznionici, priključeni su /22. IV/ još dvojica Šibuljčana, braća Jovan i Ilija Lukić... Kad su uvedeni u dvorište kaznionice, Jovan i Ilija su se iznenadili zbog nepregledne mase ljudi u neurednom odijelu i iznurenog i zabrinutog izgleda. Uhapšenici su sedeli na zemlji i ukočeno posmatrali neprestanu užurbanost ustaša koji su istovarivali prepune kamione ljudi, a zatim utovarivali odvojene spremne grupe zatvorenika, međusobno vezane žicom, i odvodili u nepoznatom pravcu /tj. na Jadovno/... Svakodnevno je vlakovima i kamionima stizalo brže i više ljudi no što su egzekutori iz Gospića mogli dnevno fizički da uništavaju na gubilištima na Jadovnu. U Gospić je stizalo svakog dana oko hiljadu uhapšenika. To je trajalo neprekidno od 20. IV do početka avgusta 1941. godine. Prema tome, za oko 70 dana dovedeno je bilo oko 70.000 ljudi" /str. 20-21/.

He znamo zašto Pavle Babac trajanje logora smrti u Jadovnom dovodi samo do početka avgusta 41. /i očigledno da pogrešno broji 70 dana trajanja logora, umesto 100/, jer Jadovno je "radilo" sve do pred kraj avgusta meseca 1941. /što i sam on na drugom mestu potvrđuje, kad govori o logorima Slanom i Metajni na Pagu/. No ono što je i kod njega i kod drugih očigledno to je da je hapšenje Srba u Lici i Podgorju i njihovo sabiranje u Gospićki zatvor i sprovođenje na gubilište na Jadovno počelo već od polovine meseca aprila 1941. Početkom pak meseca maja dovođeni su u Gospić i Jadovno i Srbi iz udaljenijih krajeva tadašnje N. D. Hrvatske /kao napr. što su iz Banije i Korduna već 6. i 10. maja dovedene veće grupe tamo pohapšenih Srba/. Tako je, eto, potekla Jadovinska krvava reka od oko hiljadu nevinih žrtava svakoga dana, i tekla je tako puna četiri meseca, od polovine aprila do polovine avgusta one najkrvavije za Srbe 1941. godine. Pomenulo se, ne povratilo se!

Očigledno je, prema tome, da je Jadovno bilo prvi ustaški **logor smrti** i da je njemu bila dodeljena ta prvenstvena uloga: **masovno uništavanje Srba**. Logor je zato otvoren već u aprilu 41. i "radio je" stravično užurbano. "Pomoćni logor", tako da kažemo, bio mu je logor Slano na ostrvu Pagu, s druge strane Velebita, na moru, i put do njega vodio je iz Gospića preko Karlobaga, kroz takozvana Velebitska vrata. Taj logor je otvoren 25. juna 41. i trajao je do druge polovine avgusta, tj. nešto kraće od logora na Jadovnom.

U oba ova logora smrti logoraši su dopremeni iz sabirnog logora u Gospiću. U Gospićki pak sabirni logor dovozili su ljude, žene i decu iz svih krajeva, a najviše Srbe iz Like: "seljake pokupljene po njivama ili dignute iz vlastitih kuća. Vezivali su ih žicom, trpali u kamione i odvozili u Jadovno. Ustaše su tamo ubijale svoje žrtve". Tako glasi kazivanje svedoka očevidca Marije Gržetić.

Logori Slano i Metajna na ostrvu Pagu ukinuti su sredinom avgusta 41. zato što je to područje pripalo italijanskim okupatorima. I pre ukidanja ovih logora mnoge su

logoraše iz njih vozili u jame na Jadovno, mada su mnogi i na samom Pagu stradavali. /Ustvari, logori na ostrvu Pagu zatvoreni su oko 19. ili 20. avgusta, kad su se po naređenju iz Zagreba ustaše povukle prema Gospiću, a na Pag je došao italijanski vojni sanitetski odred V armijskog korpusa, koji je trebao da ukloni sve tragove logora i izvrši sanaciju zemljišta. Tada je ustanovljeno daje na Pagu od ustaša pobijeno oko 18.000 žrtava/. Poslednja grupa od 3.000 Srba i izvesnog broja Jevreja otpremljena je sa Paga na gubilište u Jadovno, jer će jadovinski pakao nastaviti da ubrzano "radi" sve do pred kraj avgusta, dok i tu nisu stigli italijanski crnokošuljaši i njihova vojska. Tada se ustaše povlače sa Jadovna, uništavajući za sobom, koliko su mogli, sve tragove logora na Jadovnu.

Poslednje preostale logoraše u Jadovnu ustaše su pobile i pobacale u jame, koje u Šaran i Grgin breg, koje u Stupačinovo kod Oštarija /gde su mahom bili sabirani Jevreji/, ili u ko zna još koje jame na Velebitu. /A za dokaz da su ustaše i mimo Jadovna bacale Srbe i u druge jame po Velebitu pomenućemo ovde još dve nama poznate jame: takozvanu "**Jarčju jamu**" iznad Divosela i Olanka ka Visočici, i jamu zvanu "**Jamina**" iznad Kruščice u Velebitskom Podgorju. - O nedavnom otkriću u ovoj poslednjoj jami kostiju od nekoliko stotina žrtava vidi na kraju **Prilog 4/**.

Da je pak Jadovno "radilo" i u drugoj polovini avgusta 41. o tome ima više svedočanstava, ali je možda najkarakterističniji iskaz Draga Svjetličića iz Doboja /dat posle njegovog bekstva u Srbiju/. Drago Svjetličić je bio doveden u Gospićku kaznionicu 9. avgusta 41. no, zbog velikog mnoštva zatvorenika /jer, "u to vrijeme - koncem avgusta meseca - slijevale su se rijeke zatočenika u Gospić u prema Jadovnom, velikoj klaonici nedužnih ljudi" - J. Blažević, knj. P, 75/, on je tek 24. avgusta bio vezan u transport od 900 Srba određenih za Velebit. Ali tog istog dana, veli on, došli su u Gospić Italijani i naredili prekid daljeg vođenja na Jadovno, pa je zadnja grupa zatvorenika iz Gospića sprovedena vozom za Jasenovac, iz kojeg je logora Svjetličić posle uspeo da pobjegne i da stigne u Srbiju.

Jasno je, dakle, da je sve do toga dana Jadovno neprekidno gutalo svoje bezbrojne žrtve, dovodene iz Gospića, i to po „njih oko 800 do 1.200 ljudi dnevno", kako veli isti Svjetličić" "Oni su vezani dva po dva žicom, a zatim su spojeni jednim lancem po sredini povorke... Na ovakav način odvedeno je za vreme moga boravka oko 18.000 Srba, koji su na Velebitu ubijani tvrdim predmetima po glavi, a zatim bacani u jedan dubok ambis u stenama".

Logore smrti s obe strane Velebita, osobito pak ovo stravično stratište nevinih i nedužnih na Jadovnom, naslediće i produžiće posle toga ne manje stravični logori smrti. u Jasenovcu i Velikoj Gradiški /oba ova logora postojala su i "radila" tokom svih godina rata i krvave Endehazije/, a i drugi poznati ustaški i fašistički logori. Jastrebarsko, Lepoglava, Donji Miholjac, Kostajnica i Dubica, Kerestinec kod Samobora kraj Zagreba, Lobograd, Tenja kod Osijeka, Đakovo, Kruščica kod Travnika, Zemun, Banjica, kao i logori za deportaciju i iseljavanje: "Caprag" kod Siska, Bjelovar, Slavonska Požega, Slavonski Brod, Bihać, Vinkovci.

* * *

Trajanje logora u Jadovnom u toku oko četiri meseca, od polovine aprila do pred kraj avgusta 1941, i dovođenja u njega skoro svakodnevno većih i manjih grupa radi

bacanja u ponore jame, čini ovaj logor, po intenzitetu "rada" njegove stravične "vodenice smrti", možda najstrašnjim od svih do sada poznatih logora u Drugom svetskom ratu.

U mesecima dok je logor u Jadovnom postojao, po svedočenju preživelih svedoka, u Gospić je svakodnevno stizalo negde oko 1.000 /hiljadu/ ljudi, žena i dece Svi su oni uglavnom sprovedeni na Jadovno - da budu bačeni u bezdanu utrobu Velebita. Stravičnih 120 dana trajanja i rada Jadovinskog logora, sa ovim još stravičnijim "prosekom" od oko hiljadu dovedenih i uništenih na dan živih ljudskih bića, jasno govori svakome o visokom broju njegovih žrtava.

Pa kome onda trebaju ona po svaku cenu, i gde god se može, smanjenja i umanjenja tih tragičnih žrtava, prvenstveno srpskih, pravoslavnih?! Mi nećemo da o "brojkama" raspravljamo i sporimo /kao da se radi o nekom "licitiranju"/, jer nije više važno koliko ih je tačno bilo, kad ih je već bilo onoliko koliko ih je bilo. Važno je pamtiti te nevine žrtve i sa pobožnim pijetetom ih se sećati. **Pamtiti i sećati ih** se, i ništa više od toga. Jer taj sveti **spomen** na njih **opomena** je i za budućnost. Zato je s pravom rečeno i zapisano /ispred logora u Dahau/: "Ko želi da se žrtve zaborave, taj želi da se one ponove".

O načinu likvidiranja žrtava u Jadovnom postoje svedočenja o raznoraznom ubijanju, pa čak i o tome da su logoraše, često i polužive, a nekad i sasvim žive, strmoglavce bacali u jame. Najčešće su ih vezivali žicom za ruke, po dvadesetak ili i više u grupi, a onda su samo prve ubijali kundakom, maljem ili čime krvnik stigne, pa ih onda gurali u jamu, a oni su za sobom neminovno povlačili ostale. Otuda se po Lici i do danas priča da su se iz jame mogli čuti ljudski krici i vapaji tokom nekoliko dana ili noći, a iz ove Šaranove jame, pričala je jedna žena Hrvatica, čula se železnička pištaljka tri dana uzastopno. /Ovo neće biti neverovatno za one koji se, kao ovo mi, nađu na Velebitu u mirne jutarnje ili večernje časove kad i najmanji šum odjekuje vrlo daleko po čistom planinskom vazduhu. Inače, Jadovno se nalazi na oko 1200 m. nadmorske visine, a i sva Lika je, kao i Kosovo, ustvari visoravan; Gospić, na primer, iako u ravnici, ima oko 550 m. nadmorske visine/.

Mada je ostala reč o ustaškim mučenjima, po logorima i inače, da "biti ubijen metkom, značilo sreću", u logoru Jadovno bilo je i masovnog streljanja. /O tome sam pročitao lično svedočenje Milana Trešnjića, upravo o logoru na Jadovnom: "Rafali mitraljeza ne prestaju iz logora u Jadovnom. Oni se dobro čuju /dole u okolini Gospića/. Ni noć 4/5. avgusta /1941./ nije ih prekinula. Tamo je dokrajčivano streljanje preko 20.000 Jevreja, Srba i ostalih koje su ustaše osudili na smrt. Tamo je već bio našao ili je toga dana nalazio smrt jedan broj Divoseljana. Iste ove noći srpska sela oko Gospića nestajala su u plamenu koji se stravično odslikavao u oblačnoj noći". - "Lika u NOB 1941.", str. 178/.

U logoru na Jadovnom, na visinama Velebita, a u ponornim dubinama njegovih jama, ljudi su jednostavno uništavani, svejedno kako. A glavno je: nizašto, "bez krivice krivi", krivi što su živi, što su to što jesu vekovima. Pošten i dobričina, mnogi Srbin Ličanin govorio je tada: "Ne može mene niko ubiti na pravdi Boga, ni kriva ni dužna!" Pa ipak, upravo je tako i zato ubijan, ubijan od neljudi, od zločinaca koji su izmislili nešto tako stravično kao što je Jadovno, naš opšti jad.

Jadovno je najbolje pokazalo šta se htelo ostvariti u Lici, u Krajini i dalje u čitavoj tvornici smrti Endehaziji, da se nije digao goloruki narod, kuka i motika, gunj i opanak. /Digao se, po tradiciji, najpre u zbegove, u samoodbranu/.

Rodoubistvena opasnost - **genocid** - pretila je srpskom pravoslavnom življu u čitavoj N. D. Hrvatskoj, ali nigde tako kao ovde u Lici i u Krajini. Na skupovima u Gospiću, tih krvavih dana i meseci 1941. godine, izložio je ustaški doglavnik Mile Budak poznati "širi ustaški plan": da će "jedan deo Srba pobiti, drugi deo raseliti, a ostale prevesti u katoličku vjeru i pretvoriti u Hrvate". Ni on ni njegova N. D. X., međutim, nisu održali čak ni to obećanje. Budak i njemu slični /kao napr. Gutić u Banja Luci/, direktno su harangirali na najbrutalniji genocid protiv Srba, od čega su se zgražavali mnogi poštteni Hrvati, vekovni susedi Srba u Krajini. /Ustaški su zločinci svoja nedela u Jadovnom skrivali i od mnogih čestitih Hrvata, što su nam posvedočile i starije žene Hrvatice iz tih krajeva/. Budakova i slična harangiranja i stvorila su Jadovno, Glinu, Jasenovac i druga stratišta i mučilišta nevine raje, i još: zgarišta od valjda dve - tri desetine hiljada srpskih domova i hramova samo u Lici. Jer zatirano je sve srpsko, čitava sela i parohije srpske. /U Gornjokarlovačkoj eparhiji od 203 crkve i kapele pravoslavne, ustaše su uništile 88 i teško oštetile 67, tj. preko tri četvrtine srpskih bogomolja/.

U zloglasnoj Endehaziji krvarilo se tih strašnih dana i meseci od Velebita do Drine krvlju nevinom, bratskom, hrišćanskom, krvlju ljudi i žena, staraca i odojčadi, najviše srpske, mada se ni ime Srbin nije smelo izgovoriti, čak ni zvanje "srpsko - pravoslavna vjera" /već samo "grčko - istočna vjera"!/. Pa ipak, nigde se tako nije krvarilo kao u ovoj vekovima nemirnoj i junačkoj Krajini, o čemu je ostala, kao strašni svedok, i pesma u narodu:

"Krajina je krvava haljina,
u krv liježe, u krvi ustaje
i krvave jede zalogaje ...

Jadovno je, tih letnjih meseci krvave 1941, možda najviše krvarilo, ali se krv njegovih žrtava nije dala videti, kao što je i danas njegov mučenički mir i pokoj tako tih i smeran, tako nevidljiv a opipljivo živ, živo prisutan u nama. Svete kosti Jadovinskih Mučenika zapretane su duboko u utrobu Velebita, a njihov nebozemni mir i spomen duboko je prisutan u našim dušama, srcima i savestima.

Ovo je i bio glavni razlog našeg pokloničkog dolaska na Velebit, iz Beograda, preko Gline, Korduna i Like do Jadovna. Prošle godine ovde su bili i brojni naši studenti. Jer, pamćenje nam traje, nezaborav se obnavlja svaki put kad pevamo Bogu za sve postradale i preminule: "**Večnaja pamjat - večan spomen!**"

Mi ljudi često nismo ni svesni koliko je velika stvar **pamćenje**, i naše, a pogotovu Božije. Zato je razbojnik na krstu i rekao Hristu, umesto svega drugoga: "**Spomeni me se, Gospode, u carstvu Tvome**". Pamćenje u Hristu i jeste naša večnost, večno pamjatstvovanje i nezaborav Ljubavi. Sva tajna Crkve, i njenog nebozemnog jedinstva u Hristu Bogočovoku, sadržana je u njenom, i našem u njoj, **svetoliturgijskom pamćenju**. Pamćenju i prinošenju - "za sve i za sva"... "**Najpre se spomeni, Gospode, svete Crkve Tvoje - sabranja naroda Tvoga - od kraja do kraja zemlje**"...

Povodom žrtava naših u ovim zapadnim krajevima jedan naš pesnik napisao je ove stihove:

"Da nikad zaborav ne padne na žrtve,
od ustaške ruke palog miliona,
i da za te humke, za te slavne mrtve,
nikad ne zamukne glas crkvenih zvona".

Mi na Jadovnom zvona crkvenih nismo imali /nema ih još uvek na mnogim porušenim i još neobnovljenim crkvama u Lici/, ali smo imali Svetu Liturgiju za njih i sa njima, sa Jadovinskim Mučenicima, svedočanstvo i svezu našeg jedinstva u Hristu jedinstva "sa svima Svetima", po rečima Apostola Pavla. "Još Ti prinosimo, Gospode, ovu razumnu i beskrvnu Službu - službu Mira i Ljubavi - za postradale u veri oce i braću našu... Mučenike i Ispovednike Tvoje u Jadovnu i na svakom mestu vladičestva Tvoga".

Jedan drugi pesnik, rodom iz Like, ispod Velebita, napisao je, pri svome i našem sa njime povratku u Liku, ove stihove:

"Na svakome mestu, i s leva i s desna,
sve vas, braćo, sretam i činim vam pomen".

I mi smo tog dana /petak 10/23. septembra/, na dan Sv. Mučenica: Minodore, Mitrodore, Nimfodore i ostalih, služili im zaista sveti liturgijski **Pomen**.

Na Jadovnom je, naime, toga dana /tačnije počev od večeri/, dobrotom dobrih ljudi kojima i ovaj i ovakav naš svet ipak ne oskudeva /bez obzira na razne pokušaje ometanja, kao napr. da tobože "ne može se garantovati bezbednost" na Jadovnom - ne znam samo čija to, i od koga?/, postavljena je i osvećena **spomen-ploča**, tj. "nadgrobno znamenje", kako reče o. Jovan Nikolić iz Zagreba u svom govoru tom prilikom. Posvećena je "**Arhijerejima, sveštenicima i vjernicima Srpske Pravoslavne Crkve, postradalima na Velebitu, u jamama Jadovna**".

Ploča je postavljena kod Šaranove jame jer su tu i ostale ploče postavljene /dok do ostalih jama treba tek doći/. Čin osvećenja ploče i bogoslužbenog **pomena** svih ovde "od ruk zlodjeje ubitih" izvršio je preosvećeni vladika ovih krajeva, Gornjokarlovački Simeon, sa svim svojim sveštenstvom, njih oko 40 na broju, i nas nekoliko iz drugih naših krajeva, sveštenika i studenata /od kojih jedan sa udaljenog, a oduvek nam, posebno danas, bliskog Kosova/.

Potresno i do suza dirljivo bilo je videti i doživeti ovaj venac mladih studenata i sveštenika oko ove u našoj zemlji nesumnjivo najpotresnije i mučeništvom najveličanstvenije Jame. Jame čitavog jednog naroda - jer ovde su dovođeni i bacani Srbi iz svih naših krajeva - ali naroda koji nije izgubio sopstveno pamćenje i pamćenje u Bogu. To, uz ostalo, posvedočuje i poslati iz svetog Hilandara blagoslov, namenjen da toga dana bude spušten u jamu Jadovinskih Mučenika: drveni krst, sveća i tamjan. Darovi i znaci Hristovi.

Za one koji možda neće imati prilike da dođu na Jadovno, prenećemo ovde natpis sa ove spomen - ploče /a i za svaki slučaj/. No pre toga, da navedemo i natpise sa tri ostale ploče kod Šaranove jame /pored one koju smo već naveli/.

Na malenoj ploči na običnom kamenu pokraj puta, kod skretanja ka Šaranovoj jami, stoji: "I ovo je jedna od jama u koju su ljeti 1941. god. sluge okupatora ustaški zločinci bacili na hiljade ljudi iz Like i drugih krajeva ove zemlje. Nikada neće biti zaboravljene ove nevine žrtve zločinačkog fašizma. Slava im. 27. VII 1961.". /Ploču je postavio verovatno Savez boraca ovog kraja/.

Na drugoj većoj ploči, iznad same jame, stoje imena ovde postradalih iz Sremskih Karlovaca /mahom srpske inteligencije, kao i u slučaju naših vladika i sveštenika, što je svakako opet bila svojevrsna karakteristika logora u Jadovnom/: "Iz Sremskih Karlovaca dovedeni su na Jadovno i pali kao žrtve ustaško - fašističkog terora, jula 1941. godine: Milan Božić, Borivoj Krasojević, Aleksandar Manojlović, Borislav Matejić, Aleksandar Matić, prof. Milenko Piščević, dr. med. Jovan Popović, prof. Radovan Prosenc, dr. jur. Stevan Simeonović - Čokić. Ovu spomen - ploču podiže 1961. g. Savez boraca NOR Sremski Karlovci". Na jednoj malenoj ploči, na obzidu pored jame, stoji takođe podatak nezaborava: "Ljubotina Nikola 10. H 1897. - 30. VII 1941. Otočac".

Ha ovoj pak, danas postavljenoj i osvećenoj mermernoj ploči /nažalost, bez uklesanog je krsta, samo su četiri metalna pričvršćivača zakrštena/, koja je stavljena u stenje, levo ispred Šaranove jame, uklesane su ćirilicom ove reči i imena:

"Arhijerejima, sveštenicima i vjernicima Srpske Pravoslavne Crkve postradalim na Velebitu, u jamama Jadovna 1941. godine. Arhijereji: Petar Zimonjić, mitropolit Dabro - bosanski: Sava Trlajić, episkop Gornjokarlovački; sveštenici: Nikola Ban, Milan Božić, Danilo Brakus, Ilija Budimir, Petar Vučinić, Bogoljub Gaković, Vojislav Gašić, Đorđe Gospić, Milan Diklić, Vladimir Dujić, Milan Dokmanović, Miloško Došen, Milan Đukić, Lazar Živadinović, Mihajlo Jovanović, Dimitrije Jerković, Teofan Kosanović, Ljubomir Krnjić, Dušan Krnjević, Bogdan Lalić, Pantelija Landup, Jovan Magarašević, Đorđe Milojević, Risto Marković, Stanislav Nasadil, Emilijan Nedić, Tihomir Nešković, Pavle Obradović, Vujadin Panjković, Ilija Pavlica, Dimitrije Pantelić, Stevan Popović, Milenko Popović, Uroš Rajčević, Petar Rašeta, Milan Rajčević, Jovan Stanojević, Jaša Stepanov, Matija Stijačić, Đuro Stojanović, Metodije Subotin, Petar Tovirac, Konstantin Todorović, Antim Ćulumović, Stevan Ćurčić, Jovan Ćuturić, Aleksandar Ćupović, Damjan Štrbac, Ljubomir Škorić. - U znak pijeteta podiže ovu ploču Savez udruženja pravoslavnog sveštenstva SR Hrvatske. Jadovno 83."

Kao što se vidi, tu se nalaze svi, sav sabor Crkve božije. Jer, naravno, našu Pravoslavnu Crkvu, ni uopšte, ni ovde u Jadovnom, ne čine samo episkopi i sveštenici, nego i vernici. Ali, svima nama je već poznato da nijedan broj Srba vernika, ma koliko bi bio približno i neodređeno pomenut, ne bi mogao stajati na jednoj ovakvoj spomen-ploči, ali šta se tu može. /Ionako se čulo daje jedva prošla kroz nečiju cenzuru, a kroz nečiju i nije prošla, ova reč na početku ploče: "**i vjernicima**".

Uostalom, imena, životi, životni putevi i mučeništvo ovde postradalih srpskih vladika, sveštenika i vernika, koje po broju i imenu samo Gospod Sveznajući zna, zaslužuju da budu stalni naš spomen u srcu, i dug za naše dalje upoznavanje njihove nebozemne tajne. A tajna svakog ljudskog bića uvek je nebozemna, uvek bogočovečanska, kako nas je često na to podsećao otac Justin Popović i kako nas na to danas tako živo podsećaju Jadovinski Novomučenici.

Da bismo spomenuli samo one ovde postradale vernike koje mi dosad znamo po imenu, naši putni zapisi trebali bi da se pretvore u posebnu knjigu Žitija Svetih. A nadamo se, može Bog i to dati. U tu knjigu bi onda ušli svi ovdašnji mučenici i stradalnici "koji verom pobediše..., rujanja i boj podnesoše, pa još i okove i tamnice; kamenjem pobijeni biše, pretrveni biše, iskušani biše, od mača pomreše... Lišavani svega, napačeni, zlostavljani, kojih ne bejaše dostojan svet; po pustinjama potucaše se, i po gorama, i po pećinama i jamama zemaljskim. I svi oni mučenički postradaše za veru" /Jevrejima 11, 33 - 39/.

Za sada spomenućemo samo toliko da, valjda po Promislu Božjem, ovde su završili svoj mučenički život i poživaju zajedno sa svojim vernicima onih dvojica naših arhijereja čiji je pravoslavni narod i sveštenstvo najviše postradao na Jadovnom: mitropolit sve Bosne Petar i vladika Gornje Krajine Sava.

Uz ovu dvojicu novih Sveštenomučenika počivaju tu i brojni Sveštenici - Mučenici: najviše ih je iz Gornjokarlovačke /od 70 postradalih, ovde počivaju i pomenuta su 22/, pa onda dolaze iz Zvorničko-tuzlanske /od kojih ovde 15 po imenu/. Uz svoje arhipastire i pastire počivaju tu i bezbrojni vernici - Mučenici: iz već pomenutih dveju eparhija, pa zatim iz Zagrebačke, Pakračke /Slavonske/, Banjalučke, Sarajevske, Sremske, Dalmatinske i Zahumsko-hercegovačke. Iz ove poslednje je prota Dušan Krnjević, koji je 21. jula 1941. g. sa 300 vezanih Srba Hercegovaca doveden iz Mostara u Gospić a onda su sprovedeni ovde na Jadovno i zatrveni u jamama.

Od mnogobrojnih ovde postradalih i na ploči pomenutih sveštenika najviše ih je grupno dovedeno i bačeno u Jadovinske jame na dan 3. jula 1941, posle prethodnog strašnog mučenja u Gospićkom zatvoru noću između 1. i 2. jula /O svima njima i mnogim drugim postradalim srpskim sveštenicima, i o njihovim mučeničkim patnjama i zlostavljanjima od strane ustaša, zainteresovani čitaoci mogu naći prilično sakupljenih podataka u "**Spomenici pravoslavnog sveštenstva - žrtava fašističkog terora i palih u NOB**", koju je izdalo Svešteničko udruženje, u Beogradu 1960. Nije nam, međutim, jasno zašto je Svešteničko udruženje Hrvatske na ovoj spomen - ploči u Jadovnom ispisalo samo 49 svešteničkih imena, očigledno uzetih direktno iz pomenute "Spomenice", a izostavilo je imena kao što su Ilija Ilić iz Plaškog, Nikola Bogunović iz Donjeg Lapca i možda Pavle Katanić iz Bijeljine? Uzgred takođe primećujemo da ova "Spomenica" ne sadrži i brojna druga imena naših sveštenika postradalih u toku poslednjeg rata. No hvala i za ova imena/.

Na kraju, da spomenemo i to da se među Jadovinskim Mučenicima, čija su imena navedena na ovoj spomen - ploči, nalaze i 4 sveštenomonaha /po dva iz manastira Gomirja i Tavne/ i dva đakona. Sva, dakle, saborna zajednica Pravoslavne Crkve. episkopi, sveštenici, đakoni, monasi i vernici. "Punoću Crkve Tvoje, Gospode, sačuvaj. I spasi narod tvoj i nasleđe Tvoje".

Naš pomen i poklonjenje Mučenicima na Jadovnom završio se negde oko podne. No nije nam se žurilo. Sa Jadovnim se ne odvajáš lako, vuče te da ostaneš što duže. Retko se gde kao ovde čovek oseća tako mirno i spokojno. I ovde, kao na Kosovu, nebo i zemlja se dodiruju, carstvo nebesko i zemaljsko se sjedinjuju.

Da dodamo, na kraju svega, da je ovom našem pomenu prisustvovao i rimokatolički župnik sela Trnovca Josip Kapuš, a već po završetku svega pristigla su i dvojica predstavnika Socijalističkog saveza iz Gospića. Hvala im na tome.

* * *

Sa Jadovnog smo svi sišli u Gospić, na bratsku trpezu ljubavi, a onda smo, istog popodneva mi krenuli dalje kroz Liku, pa za Beograd

Put nas je od Gospića, preko Ličkog Osika i Bunića /gde je naša crkva 41. g takođe spaljena, pošto su u njoj prethodno mučili istaknute Srbe, a sveštenika odveli u Jadovno/ vodio dalje u Korenicu, pa onda, preko Plitvica i Ličkog Petrovog Sela, ka Bihaću i Bosni ponosnoj, ali ne manje od ovih krajeva stradalnoj Prolazeći kroz ova mesta Ličke i Bosanske Krajine sa jednim sveštenikom iz ovih krajeva, slušali smo ponovo i na licu mesta o stradanjima naroda ovih krajeva, između reka Like, Jadove, Krbave i Une, u toku ovog poslednjeg rata.

U Ličkom Petrovom Selu posetili smo ne tako davno obnovljenu crkvu, koja je od ustaša bila porušena /pošto su prethodno u njoj poklali na desetine Srba, a sveštenika Nikolu Zagorca bacili sa zvonika uz reči "Nesta krsta sa tri prsta", što se, Bogu hvala, nije obistinilo, čemu je dokaz i ova obnova crkava u Krajini/. Dalje smo u Bihaću /gde je takođe srušena naša velika crkva, i to licem na Vidovdan 41. g / prošli kraj groblja na Garavicama, gde se u zajedničkoj grobnici nalazi oko 12 000 pobijenih Srba iz Bosne i Like, zajedno sa jednim brojem Cigana i Jevreja.

Nismo imadi vremena da od Bihaća pođemo naviše, na ona stratišta gore uz Unu, nego smo krenuli pokraj ovih niz Unu, ka Bosanskoj Krupi, Dvoru, Kostajnici i Dubici, sve do utoka Une u Savu kod nesavršnjivog Jasenovca pod kojim leži najmnogoljudniji Srpski grad u istoriji ovog velikomučeničkog naroda.

Čitavim svojim tokom, od preko 200 kilometara, reka Una, koja teče između Bosne i Like i Korduna i Banije, sve do Save i Jasenovca, bila je vekovima i ostala nemi svedok stradanija žitelja ovih krajeva, mnogostradalne Krajine, naročito u poslednjem ratu. Kraj nje, i drugih ovdašnjih reka i urvina, ko li zna koliko još ima nepoznatih stratišta, neispitanih jama i neobebeženih grobova?

Na tom putu kraj Une setih se Dučićevih stihova:

"Jer krvave reke svud su naše međe ;
Mačevi ubijca svi su istog kova
Sad nose unuke kud nosiše pređe" /tj. pretke/.

* * *

Jedan naš čovek iz Like rekao je negde, nisam siguran u koje baš vreme. "E ne zna se, vala, ili je narod gori, il' mu je gore". Jedan pak drugi, opet Ličanin, govorio mi je više puta. "Da vi znate kakav je to dobar narod! Kakva je dobrota bila u tim Mučenicima!... Da ne da Bog da mi to svoje duhovno blago izgubimo". Meni se čini da je on mislio na patnje i mučeništvo ovih Krajiških Mučenika, kojih je najviše bilo na ovim prostorima, od Jadovna do Jasenovca Sa njima se mogu porediti samo Kosovski Mučenici, stari i novi. Zato smo sa Jadovna i krenuli opet natrag na Kosovo.

PRILOZI

PRILOG 1.

Iz lista "**PROSVJETA - mjesečnik Srpskog kulturnog društva Prosvjeta**", Zagreb, broj 584-5, juli-avgust 1969, str. 6-8, prenosimo ovo:

Jezivo svjedočanstvo Ljubana Jednaka o Glini

Iznosimo ovdje iskaz seljaka **Ljubana Jednaka** iz Selišta (Banija) Ljuban je jedina preživjela žrtva strašnog pokolja u Glinskoj srpskoj crkvi. Kao što je poznato, pokolj, koji su ustaše izvršili u crkvi u Glini mjeseca augusta god. 1941., bio je jedan od prvih ovakvih pokolja u Hrvatskoj. Iza toga slijedilo je masovno ubijanje Srba u Baniji, Kordunu, Slavoniji, Lici.

Evo strašnog svjedočanstva i optužbe *Ljubana Jednaka*. On je o svojim doživljajima one jezovite noći pričao jednostavnim riječima, bez uzbuđivanja. Njegove jednostavne riječi bile su prodorne, strašne Govorio je tiho i sabrano, ali njegovi su prsti nervozno lupkali po stolu:

- "Evo, kako je to bilo - započe Ljuban; - 29. avgusta 1941. sjedio sam kod kuće, u Selištu. Ljudi su u selu i okolici bili zaplašeni, jer su kolali glasovi, da ustaše ubijaju sve Srbe iznad 16 godina. Bili smo svi na oprezu. Svakog su dana dolazile nove vijesti o namjerama ustaša. Govorilo se, da su sad ovdje, sad tamo nekoga ubili. Ali ništa se pouzdano nije znalo, i ljudi nisu vjerovali da su glasine istinite.

29. avgusta nahrupili su iznenada ustaše u selo. Nastala je kuknjava i plač. Iz svih su kuća izvlačili muškarce. Uspio sam se provući i pobjegao sam u Balinac. Tek što sam se malko smirio u jednoj kući, kad dođe jedna baba: "Bježite, evo ustaša"!

Opet sam pobjegao, ovaj put u Gređane. Tamo su mi rekli, da su me ustaše već tražili. Iz ovog su sela već bili odvedeni svi muškarci iznad 16 godina. Bilo je među njima i staraca od 80 godina. Strah i užas zavladao je selom. Niko nije znao, šta će biti s odvedenima. Majke i žene su naricale i proklinjale.

Sakrio sam se bio za neko vrijeme i razmišljao, šta da radim. Odlučih da potražim sigurnije sklonište i izvučem se na cestu.

U zao čas!

Na križanju naletim na ustašu. On me zgrabi i odvede u kola. Bilo je tu više uhapšenih. Svi su bili zaplašeni i jedan drugog pitali, šta namjeravaju s njima ustaše učiniti. O, kako sam bio lud, što sam se dao od jednog ustaše hapsiti! Trebao sam na nj navaliti i pobjeći, pa bi me možda mimoišle patnje, koje sam doživio.

Doveli su nas u Topusko. Putem su nam psovali srpsku majku, rugali nam se i govorili nam, uz namigivanje, da nam spremaju lijepu svečanost. Slutili smo zlo.

Pitali su nas, da li hoćemo da nas smjeste u crkvu ili u općinu. Padali su razni odgovori. I mene su pitali. Vidio sam, da je besmisleno birati, pa sam odgovorio, da mi je svejedno.

Dali su me u općinu. Bježati se nije moglo. Bili smo okruženi razbojnicima, koji su bili do zubiju naoružani. Režali su na nas kao bijesni psi. Ljudi su drhturili i znojili se, neki mladi još dijete, plakao je. Gledao sam kroz prozor i promatrao pred kućom kako se ustaše cerekaju. Neke sam od njih poznavao. Bili su tu Franjo Butorac i Stevo Mulac. Nisam vjerovao, da nas ovi ljudi misle ubiti. Ta mi smo se poznavali i nikad se nismo svađali!

Dugo smo sjedili u općini, premještali se s noge na nogu, šaputali i dovijali se, što će se dogoditi. Osjetio sam glad, ali hrane nije bilo.

Oko tri sata po podne zabruji pred općinom kamion. Provirih kroz prozor: kamion je bio krcat Srbima iz Starog Sela, Katinovca i iz Perne. Poznavao sam mnoge, bilo je među njima mladića i staraca. Njihove su oči zaplašeno lutale.

Kad je kamion stao, izdere se ustaša Tusić, da pregledaju uhapšene, nemaju li oružja. Počelo je skidanje s kamiona, jednog po jednog. Udarci kundakom padali su po leđima i glavama uhapšenih. Zapomaganje i vika:

- Nemojte, braćo! Spasite, kumim vas Bogom!...

Psovke i udarci.

Nahrupiše tada razbojnici i k nama u sobu i redom stadoše Tući kundacima, nogama, šakama. Po leđima jednoga starca lupao je jedan ustaša kao po panju, odzvanjalo je muklo, i čuli su se uzdasi jasnog čovjeka.

Srušio se, ali se opet pridigao. Ustaša ga tresnuo o vrata i starcu je s čela prokapala krv na njegovi bijelu košulju. Jedan dječarac vrištao je i zazivao majku. Udarci su letjeli sa svih strana. Nastala je gužva, digla se prašina, ljudi su se sklanjali iza stolova i ormara, krv je prskala na pod. Prostačke kletve i zvjerski smijeh ustaša pomješali su se sa vikom i zapomaganjem bespomoćnih žrtava.

- Majku vam srpsku, pišat ćete danas krv - urlali su podivljali ustaše.

- Gospodine, pa šta sam vam skrivio... Nemojte, ako Boga znate! Smiluj se!... - zaklinjali su tučeni.

Razbojnici su tučenima prevrtali džepove i otimali im novac. Ljudi su sami vadili i davali pare, samo da ih ne tuku. Među ustašama porodila se svađa zbog plijena. Kod pretrage jednog čovjeka pronašli su 3000 dinara i počeli se za te pare tući...

Onda su nas izveli pred kuću. Vratio se prazan kamion. Gledao sam naokolo, neću li naći koje poznato lice, koje bi me moglo spasiti. Opazih mog starog znanca Đuru Vukinovca. Razgovarao je s jednim ustašom. Približih mu se i zamolih ga tihim glasom da se zauzme za mene, da me spasi. Gledao me je u nedoumici, ali odmah strese glavom:

- Spasio bih te, Ljubane, kad bih mogao. Ali vidiš i sam, da ne mogu i ne smijem...

I okrenu se. Pala je komanda.

Oko kamiona ustaše. Tjeraju nas kundacima i cijevima od pušaka u kamion. Nesretnici su se poslušno i bez otimanja penjali. Mnogima je bilo teško, jer su bili isprebijani.

Kad je kamion pošao, zaletio se na mene Đuro, kojega sam maločas molio, da me spase. To me je strašno iznenadilo. Ali prije nego što sam uspio da bilo šta zapitam, tresne me Đuro pesnicom po glavi. U licu se bio promijenio, oči izbečio kao da se pomahnitao. Mašio se rukom za moj šešir i otme mi ga. To je bilo sve, trebao mu je moj šešir! Zaprepastio sam se, kako se čovjek u času prometnuo u zvijer. Nisam to shvaćao, bili smo stari i dobri znanci i nikad nismo međusobno imali nikakve prepirke. Odakle najednom ta mržnja?

Nisu nas daleko vozili kamionom. Na željezničkoj stanici u Topuskom iskricali su nas. Tu je već bilo nešto Srba iz okolnih sela. Gurali su ih u vagone. I nas su tjerali u već prenatrpene vagone. Našao sam se stisnut u jednom teretnom vagonu među 150 ljudi. Gazili smo jedan drugome po nogama.

Bilo je nesnosno vruće, i jedva smo disali. Što dalje, sve smo teže izdržavali stisku i nestašicu zraka. Širio se strašan smrad. Stariji su ljudi stenjali, neki su pali nakon dva sata u nesvijest, dječaci su zapomagali i plakali. Sve nas je morila strahovita žeđ.

Vagoni su stajali na pruzi i čekali odnekuda lokomotivu. Vrijeme je prolazilo, činilo mi se, da sve traje vječnost. Privukao sam se prozorčiću i ugledao pred vagonom Stanka Žužića iz Gređana, koji je držao stražu. Zovnem ga po imenu i zamolim ga, da nam malko otvori vrata, da se ne ugušimo.

- Marš, svinjo! - bio je njegov odgovor.

- Stanko, ako Boga znaš, vode mi dodaj - molio sam dalje.

- Marš!

Spuštala se noć. Ljudi nisu više mogli izdržati i počeli su mokriti pod sebe. Zagušljivost je postala još teža. Ljudi su željeli, da vagoni krenu bilo kuda, samo da krenu. Ali lokomotiva nije dolazila.

Prošla de čitava noć. U zoru su počele pripreme za odlazak.

- Prikopčaj ovaj vagon - čuli smo komandu izvana - ovi idu na prisilni rad...

Nade su porasle kod svih nas. Na prisilni rad, pa dobro! Vozi, kamo te volja, samo nas ne tuci i ne ubijaj! Svi su živnuli i počeli zaboravljati na svode muke i patnje. Neka bude i prisilni rad, neće ni to trajati vječno. Naći će se pravde i za nas u svijetu.

U tom raspoloženju dovezao nas vlak do Gline.

Vrata se s bukom otvoriše. Svježi je zrak prostrujao u vagon. Po dvojica smo skakali iz vagona i postavljali se u red. Dočekao nas je novi red ustaša. Gledali su nas krvavo.

Odovedoše nas pred Glinsku crkvu.

Tu nas je dočekao glinski ustaški koljač Nikica Vidaković:

- Došli ste, majku vam vlašku! De, uvedi ih, da se pomole svom srpskom bogu. Bit će im za dušu . Trkni po ključeve, da sve mrcine zatvorimo u crkvu ...

Uvedoše nas u crkvu. Bilo nas je oko 160. Zaključaše crkvu i postaviše stražu. Tu je bilo dosta prostora i moglo se disati. Bili smo sami i tiho smo razgovarali. Neki su od nas vrtjeli glavom i govorili, da će nas pobiti. Većina se nadala, da ćemo na prisilan rad. Bili smo žedni i gladni. Polijegali smo.

Škljocnu brava na vratima. Ulaze neki Paja Kreštalica i Milić:

- Diži se!

Izvršili su popis svih zatvorenika. Treba, kažu, taj popis, da bi se mogli rasporediti za prisilni rad u Lici.

Nade su ponovno rasle.

Oko podne dolazi neki ustaški natporučnik i pita nas, ima li koga, tko je prekršten. Javila su se dvojica, i njih je natporučnik poveo sa sobom.

- Biće, da ovi ne moraju na prisilni rad - tješili su se neki...

Poslije podne opet uđoše neki ustaše.

- Tko je Pero Miljević? Pero se javio.

- Deder, golube, priđi bliže. Šta ti znaš o četnicima? Govori sve šta znaš...

- Znam, da ima popis četnika kod bilježnika - govorio je ustrašeni Pero.

- A jesi li ti četnik?

- Nisam...

- Nisi, boga ti tvoga! Nisi četnik, je li, kurvo vlaška! A tko je godine 1935. pucao na Malinca, ha? Majku ti tvoju...

I zaleti se ustaša na Miljevića. Iz zvonika su donijeli debeli konopac i položili Peru na zemlju. Tukli su ga dugo, dok lije sav pocrnio. Najprije je vikao, kasnije je samo stenjao.

I opet odoše.

Pred noć su došli neki ustaše:

- Tko ima novaca, neka dade, kupit će im se hrana.

Ljudi su davali i skupilo se oko šest hiljada dinara. Svi su bili gladni i jedva su dočekali ustašku ponudu.

Ali niko se nije vratio sa hranom.

U suton stao je pred crkvom kamion. Došao je tiho i, tek kad su se vrata otvorila, začulo se zujanje motora.

Protrnuli smo. Zašto nas u noći hoće odvesti? Ali, prije nego što smo se snašli, nahrupiše ustaše u crkvu. Zveckalo je oružje u polutama, odjekivale su ustaške cokule crkvom.

- Palite svijeće!

Ljudi su užurbano počeli paliti svijeće. Oko nekih svijeća dugo su se prestrašeni ljudi bavili. Nisu htjele gorjeti. Nisam praznovjeran, ali sam dobro vidio, da velike svijeće nisu htjele da gore. "To je neki znak", šaptali su starci drhtavim usnama.

Svjetlo drhtavih svijeća osvijetlilo je crkvu i ljude. Sjene su se kretale po zidovima. Razbojnici su obilazili i krvnički gledali grupe svojih žrtava. A žrtvama su srca tukla, te se činilo, da se u tišini mogu nadaleko čuti.

- Vjerujete li u našeg poglavnika? - zaurla jedan ustaša.

- Vjerujemo - čulo se nekoliko glasova.

- Vičite: "Živio poglavnik!" Neki su vikali.

- Jače, majku vam srpsku! Jače ...

Odjednom zapuca karabin preko naših glava.

- Lezi - viče jedan krvnik.

Složismo se svi, ko jedan, na crkveni pod.

- Diži se!... Lezi, diži se... lezi ... Nespretni su se ljudi dizali i opet padali... Tako nekoliko puta, dok nije jedan razbojnik riknuo na ustaše:

- Šta se igrate, boga vam vašeg!... Skidaj sa sebe sve - okrenuo se prema nama-odijela, cipele, sve!

Užurbano su na crkveni pod padali kaputi, hlače. Ljudi su sjeli i počeli skidati cipele. Niko nije pitao, zašto treba skidati. Svi su radili brzo kao u nekoj groznici, sve u strahu, da će biti zlo ako ne požure. Čuli su se samo uzdisaji i ubrzano disanje. Srce je tuklo užurbano.

Dok smo se svlačili, razbojnici su haraćili i razbijali po crkvi. Kundacima su lupali po oltaru, ikone su pokidane padale na zemlju. Nekoliko kandila i drugih stvari bacali su banditi na nas pjeneći se od bijesa i psujući u sav glas.

Prisilili su nas da ležimo. Bili smo samo u košulji i gaćama. Kao pomamni počeli su po nama gaziti, tući nas kundacima i pušćanim cijevima, udarati nas cokulama, gdje stigoše. Nastala je zaglušna kuknjava, plač i zapomaganje.

- Gdje je Pero Miljević? - pita neki ustaša.

Pero se javlja slabim glasom. Bio je već teško isprebijan i molio je, da ga ne tuku. Opet su ga ispitivali o četni cima.

U ruci ustaše bljesnuo je nož u osvjetljenju crkvene svijeće. Zastao nam je dah.

Polako se ustaša primakao Peri i, što bi trenuo, zabio mu nož u vrat. Pero pade bez riječi. Krv je šiknula, i čulo se još samo krkljanje čovjeka, koji je umirao. Vidjelo se, da je ustaša vješt svom krvavom zanatu.

Pitali su i nas ostale, znamo li šta o četnicima. Javio se neki Stojan Bajić, da će nešto reći o četnicima. Vjerovao je, jadan, da će spasiti glavu.

- Sve kaži, bit ćeš pušten kući - hrabre ga razbojnici.

- Sve ću reći, samo me pustite ...

Stojan je nešto pričao, ali nije ni dospio svoju priču dovršiti. Zaklali su i njega.

Nastalo je sada sveopšte klanje. "Kolji, kolji...!" vikao je jedan razbojnik...

To se ne može opisati - zastao je na čas Ljuban prešavši rukom preko čela. - Kao da sada gledam, kako ljudi kleče i zaklinju ustaše, da ih poštede. Ali... jedan duboki udarac nožem u vrat i jedan zakretaj nalijevo... i svršeno. Žrtva se još pokušava pridići, ali udarac kundakom u glavu dovršava krvničko djelo. Neki se otimaju, dižu ruke na obranu, drugi čekaju na udarac kao ovce. Jednome je udarac nožem, mjesto u vrat, sletio u lice, drugome u ruku, neko je potrčao, a ustaša nagnuo za njim i zahvatio ga nožem pred zidom... Prskao je mozak, krv je klokotala po kamenitom crkvenom podu i polako, u širokom mlazu, tekla prema crkvenim vratima.

Iz početka zaglušna vika pomalo je jenjavala. Ali ubijanje bespomoćnih ljudi trajalo je čitavu vječnost. Čuli su se jauci onih, koji su ležali u krvi. Nisu još svi bili mrtvi.

Gledao sam prizor šćućuren uza zid. U kutu iza crkvenog ormarića bila je tama. Zavukoh se iza ormarića, čekajući da ustaše svrše svoj posao.

Sve je više tišina ovladavala crkvom. Žrtve su ležale porazbacane po čitavoj prostoriji. Poneki je još trzao nogom ili rukom, odnekuda se još čulo stenjanje. Ustaše su se odmarali, brisali krvave noževe i kundake. Neki su izašli pred crkvu.

Jednog momenta, kad se sve smirilo, i kad su se razbojnici skupili pred vratima, skočih nečujno iz svoga skloništa i bacih se među poklane, u mlaku još tople krvi. Za mnom je skočio još jedan, koji se bio također sakrio. Ispružili smo se kao mrtvi među mrtvima. Ali ovaj drugi, koji je slijedio moj primjer, zlo je svršio: Ušao je ustaša, opazio je da se miče i prišao mu. Gurnuo ga nogom:

- Diži se! Čovjek se digao.

- Deder glavu na stol!

Zgrabio ga za kosu i pritisnuo mu glavu na stol. Tada je nožem zarezao u vrat i naredio jednom čovjeku da pjeva. Krv je šiktala iz vrata, a iz grla žrtve čulo se krkljanje.

Drugi razbojnik zamahne strahovito kundakom: glava je bila razmrskana, a nemoćno tijelo klonu.

Trojica su se sakrila u oltar. Kasnije su se popeli na zvonik. Poslije sam saznao, da su tamo bili dva dana i dvije noći i da se nikakvim obećanjima nisu dali sklonuti da siđu. Nakon dva dana skinuo ih je hicima iz puške ustaša Stevo Mulac.

Ležim ja tako u lokvi krvi među pobijenim Srbima i čekam daljnju sudbinu.

Ustaše razgovaraju o svršenom poslu. Hvale se i cerekaju. Iznenada jedan mladić, koji je kraj mene ležao, diže krvavu glavu i zastenje.

- Nije gotovo, majku vam vašu! Uz psovku priskoči mu ustaša i ubije ga. I sada se lupeži dosjetiše, da bi još neko među nama mogao biti živ, i počеше redom tući kundacima po žrtvama i zabadati noževe. Dobio sam nekoliko udaraca kundakom, ali se nisam ni pomakao. Jedan od koljača udario nožem redom. Približavao se prema meni. Zarinuo je nož u tijelo pokraj mene, a zatim kleknuo meni na leća i udario u tijelo slijedećeg... Mene je preskočio ... Čitavo vrijeme nije me napuštalo uvjerenje, da ću biti spašen.

Onda su počeli leševe izvlačiti iz crkve i bacati ih na kamion. Dohvatiše i mene. Vukli su me za noge po kamenitom podu. Na stubištu mi je glava udarila o kamen, no i to sam podnosio bez znaka života.

Baciše me na kamion, koji je već bio skoro pun leševa. Ležao sam na leđima. I dalje su ustaše slagali svoje žrtve. Bila je već kasna noć. Vrebao sam priliku, da se

izvučem, ali ona se nije ukazala. Kako sam ležao nauznak, doživio sam tada još strašniju stvar: na mene položiše leš ubijenog čovjeka, a prerezani grkljan pokrije mi usta...

Ljuban zastade. Pogledao me je i smeteno se nasmiješio:

Nisam vjerovao, da čovjek može u tako kratkom roku preživjeti takve strahote. No meni se usjekla tada u mozak misao, uvjerenje, da neću poginuti. Možda me je ta sigurnost i spasila...

Evo, kako je bilo dalje:

Nismo se daleko vozili. Uskoro sam osjetio, da kamion ide po neravnom tlu. Čuo sam komandu:

- Vozi bliže jami!

Tu su čekali krvnici, koji su i ovdje, nad jamom, obavljali svoj posao. Velika jama bila je već do polovice puna leševa. Bacali su nas s kamiona u jamu. U samoj jami slagali su ustaše leševe kao cjepanice.

Uhvatiše me za ruke i noge i zaljuljavši me nekoliko puta baciše me u jamu. Pao sam na mekano, na leševe. Vukli su me još malo po jami i složili me na određeno mesto. Imao sam sreću, našao sam se opet pri vrhu.

Čitavu sam jednu vječnost tu ležao. I dalje su stizali kamioni, i to sa živim ljudima. Tu, nad jamom, tukli su ih sjekirama i čekićima po glavi i bacali ih u jamu. Nije tu bilo mnogo vike i zapomaganja. U noćnoj tišini čuli su se najviše udarci sjekirama, koji prigušeni jauk i - ustaške psovke. Iskrvavljena tijela muklo su padala u jamu.

Doveli su jednu mladu ženu. Mislim, da je to bila učiteljica iz Bovića. Nju su tu, kraj jame silovali i zatim je ubili iz karabina ...

Kasno u noći bio je krvavi posao završen. Neki su krvnici još skakali u jamu i hodajući po leševima tražili prstenje i druge vrednije stvari. Jednome je zapela za oko moja ja majica. Počeo me natezati i prevrtati, da mi je skine. Soptao je, mučio se i konačno je skinuo. Nije primijetio, da sam živ.

Postalo mi je još hladnije i drhtao sam. Plašio sam se, da ustaše ne zapaze drhtanje.

Nad jamom su ustaše gledale svoje žrtve. Neka žrtva još se micala. Zaprastali su karabini i revolveri po jami. Tada sam bio ranjen u nogu...

I konačno sve se smirilo. Krvnici su se okupili podaleko od jame oko fenjera razgovarajući o svojim podvizima. Skoro potpuna tama ovladala je jamom i okolicom. Počeo sam se pripremati na bijeg.

Ispitujući pogledom okolinu i pridigavši se malko, odjednom zapazih da se među leševima diže jedna prikaza. Dopuzala je do mene.

- Jesi li živ? - pitao je šapatom čovjek. Šutio sam i nisam ni ovoj preživjeloj žrtvi htio priznati da sam živ. Ali čovjek me je gurkao i šaptao mi, da treba bježati.

Sporazumjeli smo se i dogovorili.

Ustaše su bili zabavljeni svojim pričama i bili su podalje. Okolina jame bila je u tami.

Izvukli smo se nečujno jedan za drugim prema jednoj živici. Pekla me je rana na nozi, ali mogao sam hodati. Udaljavali smo se sve više od svjetla fenjera. Glasovi koljača sve su se više gubili u tami... Rastao sam se od mog sapatnika i krenuli smo svaki na svoju stranu.

Nisam znao, gdje se nalazim, i lutao sam naokolo nasumice, u želji da što dalje odem od jame. No kako sam se zaprepastio, kad sam se, nakon lutanja od preko jednog sata, opet našao u blizini jame! Kao pomaman okrenuo sam natrag glavom bez obzira. U ušima su mi odzvanjali pijani glasovi ustaških koljača.

Dolutao sam napokon do Majskih Poljana. Sakrio sam se tu kod ujaka Pavla Lončara, gdje sam živio šest mjeseci...

Ja sam jedini ostao živ iz one jame. Mog druga, koji se zajedno sa mnom izvukao iz jame, ustaše su vrlo brzo uhvatili i ubili ..."

PRILOG 2.

Priznanje Hilmije Berberovića

Drugo svedočanstvo, to jest priznanje, potiče od jednog ustaškog učesnika u klanju u Glinskoj crkvi, **Hilmije Berberovića**, iz Bosanskog Novog. Posle pokolja u Glini on je došao u Beograd (gde je do rata radio, pa kao poznavalac prilika upućen je bio da tajno ubije nekog nemačkog vojnika i time izazove streljanje novih 100 Srba!) U Beogradu je uhapšen i pred policijom je o pokolju u Glinskoj crkvi priznao ovo:

"Početkom mjeseca juna 1941. dobila je moja satnija nalog da ide u Glinu. Po dolasku u Glinu, prvo smo pretresli grad, pa smo zatim išli po selima. Ovo pretresanje trajalo je oko 15 dana. Kad je pretresanje završeno, došli su ustaše iz Zagreba i Petrinje, pa smo tada dobili nalog da po selima sakupimo sve pravoslavne muškarce od 20 do 45 godina starosti. U prvo vrijeme vršili smo hapšenje muškaraca. Njih smo sakupljali po selima i dovodili ih u Glinu, gde smo ih stavljali u sudski zatvor. Tu su ostajali u zatvoru po nekoliko dana dok se zatvori ne napune, a tada su ubijani. Ubijanje je vršeno na više načina. Neke su zatvarali u pravoslavnu crkvu u Glini. U crkvu je moglo stati oko 1.000 ljudi. Tada je komandir satnije određivao 15 ljudi koji imaju da vrše klanje. Prije nego što pođu na ovaj posao, davano im je alkoholno piće, i to nekima rum a nekima rakija, pa kad se napiju, onda su ih sa noževima puštali unutra. Za vrijeme klanja je pred crkvom postavljena straža, a ovo je činjeno radi toga što su se neki pravoslavci penjali u zvonaru, pa su zatim skakali sa nje. Ja sam bio određen da vršim klanje u tri maha. Svakom prilikom su išli i neki oficiri, Dobrić Josip i Mihajlo Cvetković, a pored njih je bilo i ustaških oficira. Po ulasku u crkvu, oficiri su

stajali kod vratiju i posmatrali naš rad, a mi smo vršili klanje. Ubijanje je vršeno na taj način što smo neke udarali pravo u srce, neke klali preko vrata, a neke udarali gđe stignemo. Ako neki Srbin ne bi bio od prvog udarca smrtno pogođen, toga su ustaše priklali nožem. Za vreme klanja nije gorjela svjetlost u crkvi, već su bili određeni specijalni vojnici koji su u rukama držali baterijske električne lampe i time nam osvetljavali prostor. U više mahova desilo se da je neki Srbin naletio na nas pesnicom ili pak da je nekoga udario nogom, ali je taj bio odmah iskasapljen. Za vrijeme ovoga klanja bila je u crkvi velika galama. Prisutni Srbi vikali su: "Živio kralj Petar", "Živjela Jugoslavija", "Živjela kraljica Marija", "Živjela Srbija", "Dole ustaši", "Dole Pavelić" itd. Klanje je počinjalo u 22 sata uveče, a trajalo je do 2 sata (po ponoći). Za sve vrijeme dok je posljednji Srbin bio živ ove su manifestacije trajale. Ovako klanje u crkvi desilo se sedam do osam puta, a ja sam učestvovao tri puta. Za vrijeme klanja svi smo bili toliko uprljani krvlju, da se uniforma nije mogla očistiti, već smo je zamjenjivali u magacinu, a kasnije se prala. Crkva je poslije svakog klanja prana. Kad se klanje završavalo, dolazili su kamioni i nosili lješeve. Obično su ih bacali u rijeku Glinu, a neke i zakopavali. Neke su pravoslavce izvodili na obalu rijeke Gline, gđe su ih strijeljali iz mitraljeza. Ovo strijeljanje vršeno je odjednom na 300 do 400 ljudi. Oni su svi postavljeni pored obale u dvije vrste, pa su povezani konopcima jedar za drugoga i tako gađani iz mitraljeza koji su bili postavljeni u neposrednoj blizini. Lješine ovih lica, koja su streljana pored obale, bacane su u rijeku Glinu. Neke grupe Srba izvođene su iz zatvora i streljane u blizini mjesta Gline pored šume, pa su poslije zakopani na mjestu gde su streljani. Prikupljanje Srba vršeno je na taj način što je u određeno selo išlo oko 70 ustaša i 30 nas vojnika, a svi smo bili pod komandom ustaških oficira. Selo je uvijek bilo opkoljeno, pa je unutra ulazila određena grupa koja sakuplja Srbe. Kad bude cijelo selo sakupljeno, onda smo ih stražarno sprovodili u sudski zatvor. U prvo vrijeme dovodili smo samo muškarce, a docnije i ženska lica od 15 do 50 godina starosti. Prilikom ovog dovođenja vidio sam da su ustaše, neki moji drugovi i vojnici silovali žene i djevojke, pa su ih zatim odvodili u Glinu. Vidio sam da su neki ustaše kao i vojnici dolazili u logor, odakle su odvodili žene koje su htjeli, pa su nad njima vršili obljubu negđe na periferiji grada, pa su ih ponovo vraćali u zatvor. Od strane oficira ovo nije bilo zabranjeno, jer su i sami oficiri ovo činili".

(Iz arhive Sv. Sinoda, Sin. br. 1060/237/1947, Prilog 1, str. 46-48).

PRILOG 3.

Svedočanstvo Serđa Poljaka o Jadovnom

O Jadovinskom logoru na Velebitu i stradanju u Jadovinskim jamama postoji **živo svedočenje** preživelog Srbina **Serđa Poljaka**, iz Šibuljine (Tribanj) kod Karlobaga, koji je sa drugim Srbima iz istog sela bio odveden u logor na Jadovno i bačen u jednu od jama, ali je čudnim načinom ostao živ, spasao se noću iz jame i pobegao. Kasnije je otišao u partizane i poginuo 1942. godine. O njemu piše i njegovo svedočenje o Jadovnu prepričava Pavle Babac u knjizi "Velebitsko podgorje 1941-5":

"Logor kod sela Jadovna i put do gubilišta u kraškoj jami opisao je očevidac **Serđo Poljak**, koji je u drugoj grupi Šibuljčana iz Karlobaga doveden neposredno na Jadovno, a zatim, nakon nekoliko dana, odveden na streljanje u krašku jamu iz koje

je, iako teško ranjen, uspeo da se spase pukim slučajem... 22. aprila (1941.), oko 8 časova ujutru, stigoše iz Kruščice isti naoružani pozivari (ustaše) po drugu grupu (Srba iz Šibuljine), koja je ovog puta bila nešto veća... Ta druga grupa, u kojoj su se nalazili Babac Vladimir, Lukić Dragan, Lukić Marko, Poljak Nikola, **Poljak Serđo** i Poljak Stevan, krenula je iz Šibuljine preko Kruščice za Karlobag. Iz Karlobaga su pješice oterani preko Baške Oštarije i preko grebena Metle u Jadovno... 22. aprila prije podne nalazili su se u pokretu, pješice na putu iz Karlobaga prema Baškim Oštarijama. Vezani žicom po dvojica, išli su lagano, u prvom redu Serđo sa Draganom, iza njih Nikola sa Stevanom, a na začelju Marko sa Vladimirom. Njih je pratilo osam naoružanih ustaša... Nebo je bilo oblačno, počela je padati sitna kiša... Prošlo je podne. Kiša je prestala... Išli su pravo, uzdignute glave, mirno i ponosno, potpuno uvjereni da su nevin, i da su pravda i Bog na njihovoj strani. Starina Vladimir Babac, poznat po svojoj prirodnoj inteligenciji, veoma načitan i duhovit čovek, poneo je toga dana sa sobom knjižicu Svetog Pisma...

Dan se počeo gasiti ... Spuštao se mrak... Hodanje je postalo znatno teže. Spuštajući se niz padine grebena Metle videli su prva svetla u kućama obližnjeg sela. Videlo se po držanju njihovih pratilaca da će skoro biti kraj njihovom putu. Posrćući, vezanih ruku, po mraku i neravnoj kamenitoj stazi u pravcu osvetljenih kuća, prilazili su sve bliže i napokon stigoše u Jadovno.

Odmah pri ulazu u logor, zaustaviše ih pored stražare gde su obavljene kratke službene formalnosti između sprovodnika i logorskih čuvara. Za to vreme skidoše im uze sa ruku. Držeći u rukama male fenjere, naoružane ustaše ih odvedoše desetak metara dalje, do jedne gomile ljudi koja je ležala na zemlji...

U logoru je bilo preko hiljadu ljudi, na relativno maloj i neravnoj kraškoj ledini sa mnoštvom kolibica od suvog granja. Prostor nije bio duži od pedesetak metara, a širina ne veća od dvadeset pet metara. Ceo ovaj prostor bio je ograđen gustom bodljikavom žicom u tri reda, visine četiri metra. Oko žice nalazile su se jake ustaške straže, kao i u dubinu od oko jednog kilometra, tako da niti je ko mogao logoru prići, niti je iko mogao iz logora pobjeći.

Naši Šibuljčani uzalud su pokušavali da pronađu svoje zemljake ake iz prve grupe. U tome su ih sprečile ustaše, naredivši im da uzmu alat i izravnavaju kraške vrtače po logoru. U toku dana, i ovde kao i u Gospićkoj kaznionici, često se čula vika ustaša i brujanje kamiona koji su dovozili nove žrtve.

Serđo je neprestano mislio kako da se izvuče iz ove veoma teške situacije, osećajući instinktivno da mu je život u opasnosti. Prva misao koja mu je pala na um bila je da podmetne desnu ruku kada ih ustaše budu vezivale žicom. Serđo na desnoj ruci nije imao šaku, jer mu je istu pre nekoliko godina, prilikom ribarenja, mina raznijela. Ako mu to pođe, za rukom, u slučaju opasnosti ruku će moći lako izvući iz žice, a onda pokušati pobjeći...

Iz razmišljanja o tome kako da pobjegne, trgli su ga mitraljeski rafali koji su se čuli iz daljine, sa severne strane ne logora. Neki ljudi pored njega rekoše da je tamo ustaško vojno streljište gde se vrše školska gađanja. Mitraljezi su štekali sa kraćim razmacima skoro celog dana. Kakva su to gađanja, čudio se Serđo, i nije nikako mogao to da shvati,

Oko podne su ih pustili na miru. Bez hrane, okupljeni Šibuljčani su se čudili da ovdje još nisu zatekli četvoricu svojih zemljaka iz prve grupe. Sjedeli su na zemlji, oko jedne vrtače i šapatom ponavljali isto pitanje, kuda će ih odvesti, i kuda to odvede vezane ljude. Poslije podne, gladni i žedni, nastavili su da rade isti posao sve do mraka. Tada je prestalo ono podmuklo štekatanje mitraljeza. Naiđe još jedna noć, koja će u njihovom životu biti posljednja.

Svakog dana u ovaj logor (na Jadovnu) iz Gospića i sa raznih drugih strana pristizalo je oko 1000 ljudi Toliko ih dnevno nije moglo biti likvidirano, pa je ljudi uvijek nešto preticalo. No ipak, i naši Šibuljčani ubrzo dođoše na red, među prvima u zoru idućeg dana. I ovdje se sve obavljalo u žurbi. Prije nego su stigli prvi kamioni sa zatvorenima iz Gospića, trebalo je osloboditi skućeni prostor u logoru za prijem novih žrtava. Pozvaše ih i povezaše žicom.

Povezali su iz žicom baš onako kako je Serđo želeo. Otvoriše velika vrata i povedoše kamenim putem u pravcu zapada, uz jednu malu pošumljenu glavičicu sjevernim podnožjem Velebita.

Posle jednog časa hoda, prije nego će izbiti na vrh brežuljka, narediše im stražari da stanu. Odma zatim ustaše izbrojaše jedno pedesetak ljudi, među kojima i naše Šibuljčane, pa ih povedoše napred, niz glavicu, ka jednoj uskoj dolini. Tu je stajala jedna grupa ustaša, nedaleko od njih jedan poljski šator, a ispred njega jedan sto sa nekoliko stolica. Dok su prilazili, pratioci im rekoše. "Tamo ćete biti pozvani i razvrstani za radove". Jedan od ustaša dodade: "Sada ćete dobiti ručak".

Vežani i prestrašeni ljudi uđoše u krug koji su napravile šmajserima naoružane ustaše. Primetiše i četiri mitraljeza postavljena u pravcu preko jaruge, koju će primetiti tek pred sam kraj. Priđe im ustaški oficir Rude Ric, bivši učitelj: "Ajte naprijed, brže, brže!" i povede ih naprijed do uzdignutog uzanog kamenitog platoa. Prođoše pored mitraljeza, i tada im ustaški oficir reče "Mi ovdje spremamo vježbe u streljbi, a vi ćete nam pomoći tamo preko jaruge da postavljate školske mete. Ajte brže!" Tako ih je doveo do samog zida i kraja provalije iznad kraške jame.

Oficir se odmakao nekoliko koraka, a u tom trenutku zaštektaše mitraljezi, nastade jauk, šiknula je krv. Ljudi padahu kao pokošeno snoplje Ustaše naoružane šmajserima, koje su stajale sa strane, stadoše ubijati nedotučene žrtve i gurati ih nogama sa platoa u jarugu.

Serđo Poljak, čim je čuo mitraljesku paljbu, nije gubio vreme, niti čekao da mu priđu ubice. Pošto se brzo oslobodio žice, sam je trkom skočio u jamu. Nije dugo padao jer se ubrzo zadržao na jednoj zaglavljenoj gomili leševa i odmah priljubio uz jedno ispupčenje u zidu, obamro od straha. Primetio je krv na levoj ruci, iznad šake. Bio je pogođen jednim mitraljeskim zrnom. Slušao je podmuklu mitraljesku paljbu i jauke žrtava. Zatim se onesvestio.

Kada je i posljednja grupa bila likvidirana, već je i mrak pao. Serđo se osvestio od tišine koja je nastala, a reklo bi se prije od jakih bolova koje je tek sada počeo osjećati. Kroz bol tek osjeti da je živ i stade pokušavati da se iz jame izvuče na površinu. Jako ga je bolela ranjena ruka, a na drugoj nije imao šaku, no ipak, malo po malo počeo se uspinjati, ali oprezno, bojeći se da ga neko ponovo ne ubije. Kada je

došao skoro do vrha, pritajio se neko vreme, oslušujući. Nikoga nije bilo i on izade na onu zaravan odakle se sam bacio.

...Krenuo je prema grebenu Metle planine... Pocepao je košulju i previo ranu... Išao je severnim padinama Velebita, prolazeći ispod Golog vrha i Visočice prema Rujnu...

Sutradan, skoro pred podne, stigao je na Rujno i zatekao svog starog oca ispred stana. Pao mu je u zagrljaj, nem od tuge, umora i bola...

Tako je Serđo ostao i dalje živi svjedok ustaških zločina i saučesništva italijanskih vojnih vlasti. Serđo je u Kotarima našao sigurno sklonište, odakle je uskoro otišao u partizane".

(Babac M. Pavle, "Velebitsko Podgorje 1941- 1945",
Beograd 1965/83, str. 22-27).

PRILOG 4.

Prenosimo ovde iz štampe vest o nedavnom otkriću nove jame u Velebitu, u koju su ustaše, početkom avgusta 1941., bacile nekoliko s stotina Srba iz Like i Velebitskog Podgorja. Kao i u Jasenovcu, tako se i u Velebitu postepeno otkrivaju nove jame i masovne grobnice srpskih stradalnika i mučenika iz vremena zloglasne N. D. Hrvatske.

"Tragom otkrića zadarskih speleologa u Velebitu: Strahote na dnu jame"

U jami zvanj **Jamina** iznad Tribnja Kruščice kod zaseoka Ljubotići zadarski speleolozi otkrili su stotine lubanja i kostura u nanosu šljunka i zemlje.

Naša najveća planina Velebit česta je meta planinara i speleologa. Na Anića - kuku alpinisti treniraju prije odlaska na evropske i izvanevropske planinske vrhove, a brojni speleolozi zavlače se u njedra opjevane planine, pretražujući njene spilje, jame, vrtače i ponore.

U jednom takvom pohodu skupina speleologa zadarskog planinarskog društva "Paklenica" spustila se u jamu iznad Tribnja Kruščice kod zaseoka Ljubotići. Zadarski speleolozi, predvođeni 32- godišnjim Ivanom Lukićem, pošli su tragom priča stanovnika velebitskih sela i zaselaka da je ta jama, u narodu zvana "Jamina", bez dna i da su u nju za vrijeme Drugoga svjetskog rata ustaše ubacivali svoje žrtve. Na taj su način željeli uništiti tragove svojih zločinačkih pohoda, jer su bili uvjereni da je jama, iako nije možda bez dna, dovoljno duboka da se u nju nitko neće nikada spuštati ili da će leševi dospjeti podzemnim vodama čak do mora.

- Bile su to stravične priče, da je u njih bilo teško povjerovati - rekao nam je Ivan Lukić, uz napomenu da mu se kosa dizala kada je i slušao da je u jamu u jednome mahu pobacano čak 180 ljudi.

Kasnije su se Ivan Lukić i njegovi drugovi Željko Bevanda (18), Mario Dražević (26), Siniša Subotić (23) i Predrag Kurtin (18) uvjerali da je istina ono što narod priča. Naime, kada su se spustili na dno jame i oko sebe osvjtlili, ugledali su jeziv prizor: iz nasipa šljunka i zemlje virili su ljudski kosturi.

- U jamu smo ušli u 11 sati navečer, a izašli smo sutradan u 6,30 sati, pa smo imali dovoljno vremena da je pretražimo i uvjerimo se u ono što smo čuli. Oko nas su stršile ljudske kosti na kojima su se očitovali tragovi nasilja. Na nekim lubanjama su se raspoznavali tragovi oštih predmeta ili tupih udaraca, što potvrđuje priče da su nesretni ljudi završili život na najsvirepiji način. Prema onome što smo vidjeli, može se zaključiti da je u jami smrt našlo čak više od 180 ljudi - kaže Ivan Lukić.

Jama je duboka 75 metara. Na vrhu je promjera pet - šest, a na dnu desetak metara. U jamu se prvi spuštao Ivan Lukić. Na 51. metru naišao je na koso položenu policu. Do te dubine jama se spuštala okomito, a dalje, do 75. metra, pod kutom od 75 stupnjeva. U jami su speleolozi otkrili i spilju dužine pedesetak metara u kojoj nisu našli ništa osim stalaktita i stalagmita.

- Sa sobom smo ponijeli hranu i opremu kao da ćemo u jami boraviti nekoliko dana. Međutim, jamu smo istražili samo za jednu noć - istakao je vođa speleološke ekipe.

Inače, zadarski speleolozi za sobom imaju pedesetak pohoda u podzemlje. Znali su u zemljinoj utrobi boraviti i po nekoliko dana, živeći u vrlo oskudnim uvjetima. Najveća dubina koju su postigli je 210 metara u jami Mune u Istri. Jama je još dublja, ali zadarski speleolozi dalje nisu mogli jer nisu imali potrebnu opremu. Ističu da im je ipak najznačajniji pothvat istraživanja Jamine u Velebitu, jer su na taj način potvrdili istinite priče u koje mnogi nisu vjerovali. Događaj je, naime, toliko strašan da četiri desetljeća poslije postaje nevjerojatan.

U jami je na najstrašnji način našlo smrt 180 stanovnika ličkih sela Počitelja, Divosela i još nekih, u prvim danima ustaške strahovlade. Jadno stanovništvo, mahom starci, žene i djeca, pokušali su izbjeći progone i pokolje, ali su ih u Velebitu presreli ustaše i sve poubijali. Neke su i žive bacali u jamu.

I danas su živa sjećanja starijih stanovnika podvelebitskog mjesta Tribanj Šibuljina o tome kako su ustaše bacali svoje žrtve u tu jamu. I u ličkim mjestima Počitelju i Divoselu sjećaju se strašnog pokolja u Velebitu. Pošli smo tragom tih priča i u razgovorima sa svjedocima zločina i rodbinom stradalih slušali priče strave i užasa". -

A. Ivković

("Večernji list", Zagreb, 28. i 29. lipnja 1980.)

PRILOG 5: Pesme

Na Kordunu grob do groba

(Narodna pesma)

Na Kordunu grob do groba,
traži majka sina svoga.
Našla ga je, na grob klekla
i ovako sinu rekla:
"O, moj sine, radost moja,
gdje počiva mladost tvoja?"
Otac plače, majka cvili:
"otvori se, grobe mili".
Grobak se je otvorio,
sin je majci govorio:
"Ne plač' mila majko moja,
teška mi je suza tvoja.
Teža mi je suza tvoja,
nego crna zemlja moja.
Idi, majko, javi rodu,
da sam pao za slobodu.
Kaži, majko, kaži rodu,
da se bori za slobodu.
Hajde, majko, domu svome,
ne dolazi grobu mome".

Majka pravoslavna

Vladimir Nazor

Jesi li se nasjedila na garištu kuće svoje,
- Oh, ta kuća bijedna!
Tražeć okom i rukama kolievčicu malog Jove,
Ikonicu Svetog Đurđa i đerđefić tvoje Ruže?
Sve je sada dim i pepel, sve proguta čađa tavana,
Ti, slomljena krepka grana, najbiednija međ ženama,
Majko pravoslavna!
Jesi li se nahodala nogama što jedva nose,
- Oh, te noge bolne!
Jesi li se umorila tražeć Rumu, kravu svoju,
Kravu svoju, hraniteljku stare bake i dječice?
Da l' je vuci rastrgoše, il' je sakri šuma travna?
Ne muči se! Za koga bi sada bili sir i mlieko,
Majko pravoslavna.
Jesi li se naplakala nad sudbinom druga svoga,
- O družu ljubljenu!
Izdajom ga uloviše, kao psa izmlatiše,
Mučili ga, vezali ga, bacali ga u tamnice.
I on, koga srce vuklo djela vršit teška i slavna,
Kao hrom se bogalj vrati, da ti umre na rukama,
Ženo pravoslavna.
Jesi li se nakukala iznad one strašne jame,
- O jamo prokleta!

Gdje s grkljanom prerezanim djeca tvoja sada leže
Pokraj bake, i gdje majku svoju zovu, za njom plaču;
I boje se, jer je rupa puna ljudi, vlažna, tavana.
Šutiš. Pečat šutnje jad je na usta ti udario,
Majko pravoslavna.
Bliediš, tanjiš i kočiš se, no bol nemoj gušit svoju,
Bol ti preduboku!
Pusti neka tužba tvoja odjekuje širom zemlje,
I nek traje vjekovima. Neka čuju u što sada
Promjetnu se sjeta tvoja, tvoja tuga stara, davna.
Šutiš. Bliediš. I oreol mučeništva već te kruni,
Majko pravoslavna.

(U popaljenom srpskom selu kod Vrginmosta, januara 1943.)

Za spomenik u prkosu

Stevan Raičković

Ne digosmo ni kamen usred rata
A svi smo pali od ruku dželata.
Bili smo nekad ljudi, deca, žene,
A sada nismo ni prah, niti sene.
I niko od nas nikom neće doći
U nepovratnoj mi ležimo noći.
Pojavimo se katkad u Prkosu
Pretvoreni u travu ili rosu.

Napomena pesnika: U selu Prkosu, kraj Karlovca, ustaše su 21. decembra 1941. godine izvršile pokolj srpskog stanovništva. Tog dana je od 608 žitelja ovog sela oterano u smrt 480.

(Naša napomena: Ova pesma je bila sastavljena za spomenik u selu Prkosu, ali je u posljednjem trenutku izostavljena i zamenjena stihovima drugog pesnika).

Novi mučenici pravoslavlja (iz Like)

Hadži - Nedeljko Kangrga

Krvava je staza, vrletna i strma
Po kojoj su išli oni srca čista,
I ništa ih nije moglo da uzdrma
Da ne idu hrabro sledujući Hrista.
Za pravu su veru postajali žrtve,
Svesni za šta svoje pola polažu živote,

Znajući da najzad Bog podiže mrtve
I da vaskrsenja nema bez Golgote.

Opelo za sedam stotina iz crkve u Glini

Ivan V. Lalić

Neću da prećutim; zidovi su prećutali
I srušili se. Ja, jedan, nosim njih u sebi,
Urasle u moju zrelost, neizgovorene,
Istrulelih lica. Ne mogu da ih oteram
iz beskrajnog staklenog prostora noći bez sna.
Oni nisu trava. Oni kucaju, noću,
Iznutra, pažljivo, na zatreperene prozore
Mojih očiju; svi mrtvi, i svima su grla
Rascvetana u ružu. Ne, neću da prećutim
To naselje u mojoj krvi, jer ja sam jedan,
A njih je tada bilo više od sedam stotina.

2

Među zidovima, iza zatvorenih vrata
Napunjeni stravičnim čekanjem, kao peskom,
Ispražnjenih ruku, mekani pred oštricama,
Svesni, pod svodom zgrčenim od slućenog užasa...
Ja, bivši dečak, mislim na prvi tupi ubod
Što oslobodi tamnu i toplu krv iz tela
Prvog od njih; varljivu krv što brzo otiče;
I čujem prvi krik, vlažan od rumene pene
Grkljana sa zauvek prerezanim pesmama
I neizgovorenim rečima, raspolućenim
Kao zelene jabuke u njegovoj tami.
Čelik. I onaj prvi, što čeka na drugove
U smrti, osramoćenoj i dovoljno prostranoj
Da ih primi. To su oči, to se oči gase
Dvoje po dvoje, mrtva svetla jutarnje ulice,
A užas ostaje u njima ko trun u kocki leda.
Krv otiče, radoznala i razgolićena
Preko kamenih ploča. Čelik, čelik u mesu,
Zatreperen još uvek u bdenju bivšeg dečaka.
Padali su u krv, smrskanog sluha; nisu čuli
Onog što sledi, onog opaljenih očiju,
Ili onog čelikom okresanog kao stablo,
Među zidovima, odebljalim od krikova,
Obogaćenim strahotom. I crvena usta
Svežih rana ostala su nema, puna krvi.
Oni su ležali, ležali su poniženi,

Lišeni sebe, lišeni svega osim smrti,
Crni, lepljivi, zaklani, zaklani, zaklani.

3

Neću da prećutim; zidovi su prećutali
I srušili se. A oni iz crkve, što su mrtvi,
Nisu zaspali. Oni bdiju, nezvani bdiju
U bivšem dečaku. Ja ne mogu da ih proteram
U prostor vetra što je sada na mestu crkve
Gde raste korov, sasvim riđ od njihove krvi.
Neka ostanu i neka bdiju, nezvani bdiju,
Jer prezreli bi me da im pevam uspavanku.

- "U prošlosti se nešto dogodilo, nešto strašno i veliko, a mi sadašnji imamo više ili manje jasan osjećaj o tome što se desilo i kako se desilo Taj naš osjećaj goni nas da govorimo, da pamćenju dadnemo formu, da vidimo svoju sopstvenu patnju u zjenici oka i da budemo svjedoci koji moraju da govore"

Stanko Korać

Traumatično opijelo (iz knjige eseja "Patnja i nada", Zagreb 1982, str. 152)

Objavljeno na www.krajinaforce.com